

ROMI IZMEĐU MULTIKULTURALIZMA I POLITIKE ŠTEDNJE

Našem drugu Ivanu Radenkoviću

IMPRESUM

Publikacija:

Romi između multikulturalizma i politike štednje

Izdavač: Forum Roma Srbije, Beograd

Urednica: Tamara Baković Jadžić

Autori i autorke: Ivan Radenković, Jelena Reljić, Jelena Kasumović, Jasmina Drmaku, Julija Janačković, Milena Reljić, Robert Kasumović, Sladana Miladinović i Tamara Baković Jadžić

Lektura i korektura: Tamra Baković Jadžić

Autorka fotografije na koricama: Katarina Drajić

Autori fotografija: Katarina Drajić (14), Marko Miletić (74 i 102), Matija Jovanović (44)

Dizajn i prelom: KURS

Tiraž: 400

Štampa: Standard 2, Beograd, 2018.

Publikacija je nastala uz podršku Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe kao deo projekta programa političke edukacije Foruma Roma Srbije za 2018. godinu. Publikacija ili njeni delovi mogu se slobodno koristiti uz navođenje izvora.

Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i autorki i ne odražava nužno ni stavove Foruma Roma Srbije ni Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.

Zahvaljujemo se posebno Katarini Drajić, Matiji Jovanoviću i Marku Miletiću na ustupljenim fotografijama koje su korišćene u ovoj publikaciji.

ROMI IZMEĐU MULTIKULTURALIZMA I POLITIKE ŠTEDNJE

SADRŽAJ

- 7 **Pozdravna reč**
- 11 **Predgovor**
- 17 **Ivan Radenković** – Evropsko upravljanje romskim pitanjem kao beg od politike
- 29 **Ivan Radenković** – Romi između multikulturalizma i politike štednje
- 37 **Milena i Jelena Reljić** – Tradicionalno siromašni i diskriminisani
- 47 **Ivan Radenković** – Ćutanje kapitala je govor rasne i nacionalne mržnje
- 57 **Robert Kasumović** – Beli medvedi na tankom ledu
- 67 **Robert Kasumović** – Kraj Dekade Roma
- 77 **Slađana Miladinović** – Stanovanje Roma i Romkinja između osnovnog ljudskog prava i urbane segregacije
- 85 **Jelena Kasumović** – Inkluzija socijalnom represijom
- 93 **Slađana Miladinović** – Prekarni položaj pedagoških asistenata
- 105 **Jasmina Drmaku** – Sakupljači sekundarnih sirovina- progon umesto inkruzije
- 113 **Julija Janaćković** – Sumrak readmisije u Srbiji
- 121 **Tamara Baković Jadžić** – Narod bez političkih protivnika

POZDRAVNA REČ

U cilju obeležavanja pet godina delovanja Foruma Roma Srbije (FRS) i ujedno petogodišnje saradnje sa fondacijom Rosa Luxemburg Stiftung kancelarijom za Jugoistočnu Evropu, nastala je i ova publikacija, kojom pokušavamo pružiti celovit pregled aktivnosti FRS u proteklom periodu i rekapitulaciju onoga što je urađeno. Pored toga ova publikacija treba da bude najosnovniji informator o radu naše organizacije za svezainteresovane građane, aktiviste i istraživače.

Spoljašnji okviri i uslovi koji determinišu sudbinu svake organizacije ovog tipa, a koji zavise u prvom redu od širih, društvenih i državnih okolnosti, menjali su se tokom proteklog perioda i bitno su uticali i na naš rad. Uspeli smo u našoj viziji da Forum Roma Srbije postane istinski moderna, efikasna i otvorena organizacija, za čiji rad i razvoj su podjednako bili zainteresovani ne samo pripadnici romskih i neromskeh zajednica već i naučni i javni radnici, kulturna i prosvetna javnost kao i aktivisti civilnog društva.

Sama činjenica da se nalazimo u prvoj polovini XXI veka, obavezuje nas da što više podataka i informacija iz naše delatnosti sačuvamo od zaborava, kako bi mogle da svedoče o jednom prošlom vremenu. U ovom periodu romska zajednica prolazi kroz izuzetno tešku fazu svog opstajanja. Takav i toliki pritisak na jednu zajednicu kao sto je romska nije zabeležen kroz njenu dugu istoriju. Pošto i u tako teškim okolnostima romski aktivizam za sada uspešno odoleva svim izazovima, on zaslужuje da svi rezultati budu proučeni i zabeleženi. Želimo da ova publikacija bude izraz dostignutog nivoa naših aktivnosti u oblasti političke teorije i prakse, kako na domaćoj tako i

na međunarodnoj sceni. Ovom publikacijom se stvara izuzetno značajan prostor u kome stručnjaci iz oblasti dušvenog života mogu da saopšte svoja razmišljanja i rezultate svoga rada i da pomognu izgradnju jednog humanog i solidarnog društva.

Nadamo se da će se pojedini od argumenata i primera iz ove publikacije, poslužiti kao dodatni podsticaj stručnoj zajednici, istraživačima i donosiocima odluka u stvaranju integrativnih politika koje su usmerene na poboljšanje položaja romske zajednice kao i stavljanje ovog pitanja na agendu obrazovnih, socijalnih, ekonomskih, omladinskih, kulturnih i drugih politika.

Nadamo se da ćemo preko naših publikacija, koje planiramo da izdajemo i u narednim godinama, uspeti da prikažemo položaj romske manjine u Srbiji i nadamo se, takođe, da će naše publikacije vremenom postati prepoznatljive među čitaocima u Srbiji i među čitaocima širom sveta. Takođe se nadamo da će ova publikacija uspeti da sebi utre put i pronađe svoje mesto među sličnim publikacijama.

U Beogradu, novembar 2018. godine.

Dejan Marković
Predsednik
Foruma Roma Srbije

PREDGOVOR

Publikacija *Romi između multikulturalizma i politike štednje* je zbornik kratkih kritičkih tekstova i rezultat je dugogodišnjeg rada Forum-a Roma Srbije na programu političke edukacije. Pisali su ih naši saradnici, aktivistkinje i polaznici i polaznice edukativnog programa. Zbornik je sastavljen od selektovanih tekstova iz prošlogodišnjih izdanja dve sve-ske radova *Obrazovanjem do politizacije romske zajednice*¹, ali i nekolicine tekstova koji su pisani za progresivne, levo orijentisane portale *Mašina* i *Biltén*, na kojima se mogu naći autorski tekstovi naših članova i članica. Pored toga, u zborniku se ispred svakog teksta nalaze pojmovi kojima već niz godina barata romski civilni sektor, a koji se često koriste kao samorazumljivi. Iako se pojmovi ne nalaze nužno, doslovno, u tekstu koji ih prati, želeli smo da ih istaknemo i zajedno s pratećim autorskim tekstom iščitamo u jednom širem političkom kontekstu.

Nameru nam je bila da u štampanoj publikaciji damo pregled tema kojima smo se godinama unazad bavili, ali i da ovo štampano izdanje na neki način predstavlja smernice za naš dalji rad i političku edukaciju. Ujedno smatramo da, teme koje smo ovde predstavili zavređuju dalju diskusiju u široj javnosti, a pogotovo na lokalnoj političkoj sceni i međ romskim civilnim sektorom.

1 Radenković Ivan (2016) (ur.). *Obrazovanjem do politizacije romske zajednice*, Forum Roma Srbije. Dostupno na: https://www.rosalux.rs/sites/default/files/publications/Obrazovanje_do_politizacije_romske_zajednice.pdf

Baković Jadžić, Tamara (2017) (ur.). *Obrazovanjem do politizacije romske zajednice vol.2*. Forum Roma Srbije. Dostupno na: http://www.frs.org.rs/wp-content/uploads/2018/02/FRS_Obrazovanjem_do_politizacije_romske_zajednice_2017.pdf

Iako na prvi pogled može delovati da su ovde adresirane neke od tema koje su davno iza nas, nažalost baš kao što se to u selektovanim tekstovima sugerije, problemi romskih zajednica u Srbiji, ali i u čitavoj Evropi ostali su isti. Uprkos nešto više od decenije sproveđenja programa inkluzije, šanse Roma i Romkinja da ostvare pravo na adekvatno stanovanje, obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu i zapošljavanje su veoma male. I dok se logika i principi pristupa inkluziji ne menjaju, većina romskih zajednica ostaje isključena iz svih segmenata u društvu, kontinuirano progonjena i diskriminisana. Za to vreme u Evropi se na temeljima anti-imigrantske retorike uzdiže radikalna desnica, najavljujući još gore vreme za najpotlačeniju evropsku manjinsku zajednicu.

Zarobljeni između nominalne ideje multikulturalizma i neoliberalnih rešenja saniranja kapitalističke krize, Romi i Romkinje sve više osećaju nestanak socijalne države i njenih servisa i u potpunoj su nemogućnosti da učestvuju u procesima političkog odlučivanja. Upravo zato, moramo da promenimo paradigmu organizovanja romskog civilnog sektora i da udruženim snagama stanemo iza programa koji borbu za ljudska prava vidi kao neraskidivu od šire borbe sa socijalna i ekonomski prava.

Ivan Radenković, naš saradnik i drug posvetio je puno pažnje razumevanju upravo ovog pitanja tokom dugogodišnjeg zajedničkog rada na programu političke edukacije. Naslov koji publikacija nosi ujedno je i naslov teksta Ivana Radenkovića kojim smo želeli da istaknemo naš nenadoknadivi gubitak i nezamenjivi doprinos koji je Ivan dao radu Foruma Roma Srbije.

U Beogradu, novembar 2018.

Tamara Baković Jadžić
Forum Roma Srbije

Romi/Romkinje se neretko koristi kao generički označitelj veoma heterogenih zajednica koje imaju svoje zajedničke indijske korene, iako zajednice kojima se dodeljuje ovaj označitečlj dolaze iz različitih identitetnih zajednica, ili drugaćijih geografskih područja, odnosno zajednica čije se razlike temelje na veri, jeziku ili poreklu. U Srbiji se pretežno radi o manjinskim skupinama koje zaista nose ovaj identitet ili su sklone da sebe nazivaju Ciganima, što u većinskoj populaciji uglavnom ima pežorativno značenje. Na području Srbije se od zajednica koje se generički nazivaju romskim, nalaze još i Aškalije i Egipćani, muslimanske zajednice koje govore albanski jezik a ne identifikuju je kao Romi i Romkinje.

EVROPSKO UPRAVLJANJE ROMSKIM PITANJEM KAO BEG OD POLITIKE

Aktivni interes koji ispoljavaju evropske institucije za „utemeljenjem“ romskog identiteta u postsocijalističkim vremenima nipošto ne pripada registru samorazumljivog, bar ne u očima onih koji proliferaciju romskih politika nakon pada berlinskog zida povezuju, na izvesnom nivou, sa restriktivnim socijalnim politikama i eksplozijom klasno-etničkih nejednakosti. U tranzicijskom okviru privrednih prestrukturiranja postsocijalističkih zemalja socio-ekonomski problemi iskaču u prvi plan, takoreći *budu oči*, dok se evropske institucije (OEBS, Svetska banka, Savet Evrope i Evropska komisija) upiru da „dokažu“ kako problemi Roma i Romkinja prvenstveno koreliraju sa samoniklim kulturnim predrasudama većinskog stanovništva. Iz ovakvog rezonovanja se vrlo lako da izvesti kako objektivno-materijalni uslovi života koji proizilaze iz dominantnog načina proizvodnje i raspodele društvenog bogatstva nisu ono što pobuđuje nacionalizme, predrasude i etničku mržnju, već je etnička mržnja transistorijski ugrađena u sve narode koji dolaze u dodir sa Romima i Romkinjama, pogotovo u narode bivših socijalističkih zemalja.

Status Roma i Romkinja kao „istinske evropske nacionalne manjine“ katalizovao je od 1990-ih procese evropeizacije romskog pitanja.

Ovi su pak procesi dodatno podstakli različite oblike isključivanja unutar nacionalnih granica, usled činjenice da su se državne budžetske uštede vršile uglavnom nauštrb izdvajanja za socijalne transfere, te se stoga postepeno odustajalo od brige za materijalni status Roma a problem se sve više prebacivao na evropski nivo. Ovo pomeranje reflektuje i promenu fokusa: socio-ekonomskim problemima Roma i Romkinja sve više se „bavi“ civilni sektor a sve manje nacionalni političari.

Uloga evropskih institucija u instalaciji romskog političkog projekta vodi ka mnogobrojnim paradoksima. Jedan od glavnih je taj što romski politički projekt počiva na štancanju *policy*¹ dokumenata koji navodno trebaju potaknuti realne inkluzivne procese u društvu. Međutim, što je intenzivnije kontrastiranje romske zajednice na način naglašavanja njene partikularnosti i različitosti, to se progresivno uvećava distanca romske zajednice kako od politike uopšte tako i od ostatka društva. Inflacija politika koje targetiraju Rome i Romkinje rezultira bezbrojnim ekspertsко-vladinim mrežama gde neuspesi po pravilu ne povlače za sobom nikakve sankcije. Izdvojeni sistem ekspertskog upravljaštva zapravo minira društveno polje insistirajući na partikularnim institucionalnim rešenjima. Tako on vrši dvostruku dezintegrativnu funkciju. Sa jedne strane, zanemaruje realne opasnosti izolacije romske zajednice usled sprovođenja posebnih mera, dok sa druge strane profitira od produbljivanja društvenog jaza (više novih oblika diskriminacije vodi ka novim projektnim predlozima, novim sredstvima ali i novim potvrdoma da je romski narod diskriminisan zato što je različit i drugačiji, te samim tim i depriviran).

1 Termin *policy* razlikujem od termina *politics* jer ukazuje na usko tehnokratsko-ekspertske vidove upravljaštva, dok bi politika kao kompleksniji pojam upućivala, u najširem smislu, na kolektivno-delatne društvene oblike koji se odnose na probleme vođenja javnih poslova, rešavanje ali i proizvodnju sukoba (unutrašnja i spoljna politika), na probleme raspolaganja proizvodnjom i distribucijom društvenih resursa (privredna i fiskalna politika) itd. Politika koja se odnosi na *policy* upravljaštvo je tehno-politika ili „politika“.

Naglasimo još jednom ovu kontradikciju u nešto kondenzovanijem obliku: inkluzivnost ovih „politika“ počiva na ekskluzivnom zahtevu da se socio-ekonomski, pravno-politički i kulturni problemi romske zajednice tretiraju izolovano i da se za njih traže posebna rešenja. I dok se „traga“ za ovim rešenjima, oni koji zadovoljno trlaju ruke su država, eksperti i tehnokrate iz civilnog sektora, dok većina romskog naroda propada. Na nadnacionalnom evropskom nivou cilj je ostvaren: fiskalni restriktivizam država članica i kandidata je u dobroj meri uspostavljen rezovima u rashodima za različite vidove socijalnog osiguranja, dok se viškovi likvidnosti evropskih zemalja centra recikliraju putem kredita namenjenih socijalnoj inkluziji.² No, jeftinije rešenje često nije uopšte nikakvo rešenje. Pogotovo ako se radi o socio-inženjeringu koji podstiče društvena raslojavanja i koji parazitira na međuetničkim konfliktima čijem stvaranju aktivno doprinosi. Tu nema niti može biti izgleda za poboljšanje života romske zajednice, niti za stvaranje veće socijalne kohezije.

Mesto Evrope u konstrukciji romskog identiteta

Evropa se zapravo tek u poslednjoj deceniji XX veka počinje aktivno baviti „romskim pitanjem“. Za vreme trajanja Hladnog rata, Evropska zajednica nije posvećivala mnogo pažnje ciganskim³ zajednicama

2 Možda najbolji primer pruža vlada Srbije kada socijalnoj inkluziji Roma i Romkinja pristupa tako što pregovara sa Svetskom bankom o kreditu u iznosu od 47 miliona eura, kako bi uspela da zatvori poglavje 23 (a posebno deo koji se odnosi na osnovna i manjinska prava). Pitanje je samo zašto se finansiranje socijalne inkluzije romske zajednice ne vrši iz nadaleko čuvenog suficita u republičkom budžetu već iz sredstava koja će uvećati ionako veliki javni spoljni dug za dodatnih 47 miliona eura. Dodatni problem je taj što će veliki deo tog novca biti apsorbovan od strane državnih institucija koje

3 Generički termin *Cigani* koji inače označava veoma raznovrsne zajednice (čak i one koje se smatraju *ciganskima* od strane šireg društvenog okruženja a to ustvari nisu, već

u zapadnim zemljama. Tek od sredine osamdesetih godina počinje da radi na programima obrazovne podrške namenjene deci *travellers*⁴ i ciganskih zajednica. Prikaz rezultata ovih programa dat je u obimnom izveštaju iz 1987, koji je za Komisiju evropskih zajednica (današnja Evropska komisija) napisao Jean Pierre Liegois.⁵ Nakon objavlјivanja izveštaja, od strane evropskih institucija su usledile sve učestalije inicijative. Liegois je 1998. g. izjavio kako situacija u celosti nije bolja nego što je bila u vreme kada je radio istraživanje.

Godinu dana nakon pada gvozdene zavesa koja nastavlja ucr-tavanje tranzisionih trajektorija socijalne devastacije postsocijalističkih zemalja, evropske institucije su se užurbano posvetile romskim i, uopšte, manjinskim pitanjima. Pretnja od eskalacije međuetničkih konflikata u postsocijalističkim zemljama primorala je OEBS-ovog visokog komesara za nacionalne manjine Max van der Stoel-a na izdavanje *preventivnih upozorenja* (*early warnings*) u kojima predlaže mere upravljanja potencijalnim konfliktima (*crisis management*).

U izveštaju visokog komesara za nacionalne manjine OEBS-a iz 1993. g. problemi romske zajednice u tranzisionim zemljama izravno se dovode u vezu sa ekonomskom recesijom i širim društveno-političkim kontekstom. U delu koji se bavi konjunkturalnim faktorima,

preferiraju različite identitete), i koji se koristi u izveštaju zameniče kasnije generički termin *Romi*. Generičkim terminom *Romi* žele se izbeći pežorativne konotacije koje je vekovima akumulirao termin *Cigani*. O ovoj temi videti više u: Marushikova, Elena i Popov, Vesselin (2001) *Historical and Ethnographic Backgrund. Gypsies, Roma, Sinti*, u: Guy, Will (2001) (Ed.) *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press, 33-53

- 4 Terminom *Travellers* označavaju se uglavnom evropske nomadske zajednice (u Irskoj *Pavee* u Španiji *Quinqui*, u Škotskoj *Ceardannan*, u Nemačkoj, Francuskoj i Valoniji *Yeniche*, itd.) koje se često nepravedno postovećuju sa *Ciganima*.
- 5 Liégeois, Jean-Pierre (1987): *School Provision for Ethnic Minorities: The Gipsy Paradigm*, Commission of European Communities, Hertfordshire Press

visoki komesar piše: „Materijalne teškoće povezane sa ekonomskom recesijom i transformacijama, kao i politike štednje u čitavom regionu, posebno pogodaju veliku većinu Roma (...) ukupna klima političke i ekonomске nesigurnosti sa kojom se ljudi suočavaju diljem regiona može takođe podstići kolektivno „žrtvovanje“ određenih grupa kao što su Romi, za sve bolesti u društvu.“⁶ Iako izveštaj ne analizira uzroke vladinih mera štednji, kontekstualizacija problema romske zajednice u velikoj meri koïncidira sa objektivnim procesima koji su se događali na ekonomskom i političkom planu. Štaviše, u opštim preporukama visokog komesara stoji da se tenzije unutar zajednice ne smeju dodatno pogoršavati politikama koje nepravedno povoljno tretiraju jednu grupu nauštrb drugih.

Poenta i sadržaj ove preporuke su simptomatično nestali iz svih potonjih dokumenata evropskih institucija koje se bave romskim pitanjem. Dok je izveštaj iz 1993. g. u izvesnoj meri adresirao strukturne probleme, izveštaj OEBS-a iz 2000. g. je apsolutno ignorisao tranzicijski kontekst u „analizi“ romskog problema. Tu nema ni reči o ekonomskom restrukturiranju postsocijalističkih privreda, recesiji, privatizacijama koje su rezultirale gubicima radnih mesta, padu životnog standarda ljudi, itd. Ono što se vidi kao isključivi problem koji stvara inter-etničke tenzije jesu razlike i na njima utemeljene predrasude između kultura. Već se u uvodu ovog izveštaja navodi kako su „diskriminacija i isključenost fundamentalne odlike romskog iskustva“,⁷ a pojam rasizma kojim se operiše u izveštaju ima zapanjujuće slabu eksplanatornu vrednost jer je cirkularan: pošto su Romi etnička

6 *Roma (Gypsies) in the CSCE Region* (1993): Report of the High Commissioner on National Minorities, Meeting of the Committee of Senior Officials 21-23 September 1993, str. 6-7, Dostupno na: <http://www.osce.org/hcnm/36441?download=true>

7 *Report on the situation of Roma and Sinti in the OSCE Area* (2000): Organization for Security and Co-operation in Europe High Commissioner on National Minorities, Hague, str. 4

manjina oni su nužno izloženi nejednakosti, dakle, svi njihovi problemi proizilaze iz predrasuda i netolerancije većinskih naroda. Ovakav viktimološki diskurs od romske zajednice ne pravi samo dugoročne korisnike/ce zavisne od evropskog institucionalnog patronizma, već ih stavlja u poziciju političke maloletnosti *sub specie aeternatis*. Strategije kreatora *policy* dokumenata koriste etničku perspektivu kao ulazni momenat u adresiranju nepovoljnog položaja romske zajednice. Prilikom se ispostavlja da se istom reprezentacijskom gestom doprinosi množenju percepcija koje kulturne karakteristike romske zajednice vide kao primarne uzroke njihove socijalne isključenosti i siromaštva. Za nesretan savez između posve nejasnog koncepta Roma kao etničke manjine i socijalno ugrožene grupe koji dominira u *policy* diskursima, u najvećoj meri su zaslužne upravo evropske institucije.⁸

Kvantitativne studije o Romkinjama i Romima po pravilu ignoriraju činjenicu da klasna društvena pozicija itekako utiče na to kako ljudi sebe identifikuju i zašto se upisuju ili ispisuju kao pripadnici određene etničke grupe. Pokušaj da se na osnovu etniciteta objasni veoma širok spektar fenomena - počev od siromaštva, sakupljanja otpada do loših ocena i velikog broja izostanaka iz škole koje beleže romska deca - rezultirao je ekspertizacijom i umnožavanjem paralelnih politika koje nisu u stanju da odgovore na strukturne uzroke potaknute neoliberalnom pauperizacijom romske zajednice. Martin Kovats je sasvim u pravu kada tvrdi da „ovakav pristup neizbežno dovodi do površnih i naivnih *policy* odgovora koji se vrte oko veće vladine predanosti u rešavanju romskih pitanja i veće zastupljenosti

8 Bibliometrijske analize *policy* studija o romskoj zajednici nakon 1990-ih pokazuju da publikacije Svetske banke, Saveta Europe i UNDP-a obaraju rekorde u citiranosti. Vidi: Surdu, Mihai (2016): *Those Who Count: Expert Practices of Roma Classification*, Central European University Press, Budapest.

Roma i Romkinja u *policy* procesima, no nikakvo istraživanje nije napravljeno koje bi odgovorilo na to zašto državne vlasti očito nisu dovoljno „predane“, ili da li možda politizacija Roma kroz *policy* procese zapravo povećava prepreke razvoju efektivnih politika.⁹

Izveštaj OEBS-a iz 2000. g. ipak nije u tolikoj meri paradigmatičan za evropsko utemeljenje romskog identiteta. Mnogo veći uticaj u tom smeru izvršio je Savet Evrope. Još od 1995. godine, ova institucija promoviše model evropskog upravljanja romskim pitanjima (*European Roma governance*) koji podrazumeva esencijalizaciju, romanizaciju, naturalizaciju i nasilnu homogenizaciju romske zajednice. Svi ovi koraci u konstrukciji romskog identiteta mogu se naći u izveštaju Josephine Verspaget o situaciji Roma i Sinta u Evropi objavljenoj od strane Saveta Evrope 1995. godine.¹⁰

Izveštaj predstavlja rodno mesto kako evropsko-birokratske konstrukcije romskog identiteta tako i standardnih evro-institucionalnih stereotipizacija. Romi ili Cigani¹¹ (izveštaj koristi oba termina s

9 Kovats, Martin (2001): *Problems of intellectual and political accountability in respect of emerging European Roma policy.* u, „JEMIE - Journal on ethnopolitics and minority issues in Europe, str. 6. Dostupno na: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-62246>

10 Analiza je upućena odboru ministara i pripremljena kao materijal za sastanak zamenika ministara održan u Strazburu 1995.g.

11 Generički termin *Cigani* svoje poreklo vodi iz kasnog srednjeg veka i upućuje na označavanje karakteristično za sva evropska društva. Tek pod uticajem osamnaestovčekovnog romantizma termin *Cigani* počinje da upućuje na kulturno distinkтивnu grupu. Akademski, evro-birokratski i drugi javni diskursi su u XX veku kontruisali univerzalnu označku „Romi“ kao odraz političke aspiracije za stvaranjem jedinstvenog i neteritorijalnog nacionalnog identiteta za veoma različite zajednice koje se ubraju pod označom *Cigani*. Istrajnost grupnih etiketa kao što su *Gypy*, *Cigani* i *Sinti* ilustruje nepotpunost ovog procesa koji stvara mnoge poteškoće u nastojanju da se konstruiše jedinstveni politički identitet za sve romske zajednice u okviru fiktivne evropske dijaspore. Takođe, termin *Romi* ne predstavlja samo pokušaj nasilne homogenizacije, nego i pokušaj da se pežorativni oblik *Cigani* preinači. Međutim, pukom birokratizacijom tog pitanja teško se to može postići.

tim da termin *Cigani* u njemu ima širu konotaciju od termina *Romi*) su u izveštaju prikazani kao homogena kolektivna skupina koja govori isti romski jezik i koja je tačno pre 700 godina migrirala iz severne Indije u Evropu. No, čak i na planu istorijske, etnološke i lingvističke nauke, gde postoje mnoga neslaganja u vezi sa poreklom Roma, oni koji se slažu oko indijskog porekla ne slažu se da su se Romi mogli tako brzo kretati kroz Aziju kao što tvrdi Verspaget. Tako je jednim lakin potezom homogenizovana toliko raznolika grupa ljudi, čime se ignorisu istorijske, etnološke i lingvističke rasprave i nalazi.

Poseban aspekt izveštaja tiče se „analize“ real-socijalističkih politika prema Romima i Romkinjama. Ovde je Verspaget ispoljila sve evropske političke fantazme o socijalizmu.¹² Politička strategija evro-birokrata je da socijalistički leš uvek iznova sahranjuju - u preventivne svrhe. Tako se u izveštaju Verspaget tvrdi da je komunizam izazao ogromnu nezaposlenost Roma i Romkinja, da su socijalističke politike sprovodile nasilnu asimilaciju Roma gušeći njihovu nomadsku prirodu, da su Cigani prve žrtve etničkog čišćenja u Jugoslaviji kao i da su Cigani smatrani žrtvama kapitalizma te ih je stoga trebalo po svaku cenu učiniti zavisnim od socijalističkih sistema socijalne zaštite.¹³ I to sve bez ikakve obaveze da se položi račun za ovakve tvrdnje! Dok ultrakonzervativno lamentira nad „razaranjem“ tradicionalnog romskog društva od strane socijalizma, Verspaget trvdi kako

12 Fantazam uvek upućuje na strukturu iluzije. Iluziju je Freud vrlo zgodno opisao kao neko verovanje u čijoj motivaciji preovlađuje ostvarivanje neke želje. Delujući tako u pravcu ostvarenja želje, mi ne vodimo računa o odnosima koji postoje između tog verovanja i stvarnosti, upravo onako kao što ni sama iluzija ne teži da nađe potvrdu u stvarnosti. Upravo zbog stvarnosti i istine ne treba tek tako odbaciti iluzije bez da se uđe u njihovu fantazmatsku anatomiju. Zato Freud preporučuje da se „veruje onome ko veruje“ jer u tom slučaju imamo najviše izgleda da dosegнемo do istine.

13 Verspaget, Josephine, (1995) *The Situation of Gypsies (Roma and Sinti) in Europe*: European Committee on Migration, Strasbourg, str. 3, 5, 6

učestalo gledanje televizije kod Roma „stvara krizu identiteta i duboki osećaj neukorenjenosti.“¹⁴ Pored toga što u ovom aspektu izveštaj romantizuje nomadsku „prirodu“ romske zajednice tvrdi se takođe kako su „(...) sve do kraja Drugog svetskog rata Cigani ispunjavali određenu funkciju u ruralnim oblastima obavljajući brojne tradicionalne poslove (...) koji su svi kompatibilni sa njihovim nomadskim načinom života“.¹⁵ Da li ovaj izvod onda sugeriše kako nacisti, i pored toga što su ubijali na hiljadu Cigana, nisu uspevali narušiti organski društveno-ekonomski ekvilibrijum koji sasvim prirodno koincidira sa njihovim nomadskim načinom života? Čini se da Verspaget, na tragu diskursa o totalitarizmu, smatra kako habitus ciganske zajednice nije bio toliko narušen u vreme nacizma, a onda je došao socijalizam koji je lišio Cigane „supstance“ njihove nomadske krvi i prisilio ih na sedentarni životni stil...

Nije čudno što današnji evropski birokrati nastavljaju na ksenofobičnim praksama evropskog prosvetiteljstva kada pristupaju pitanjima etničkog identiteta na način *egzotizacije Drugog* (Said), instrumentalizacije glasa *subalternih* (Spivak), itd. Negativni predznak koji nose termini egzotizacije i instrumentalizacije prisutan je jer *Drugi* (u ovom slučaju Romi kao homogeni kolektivni identitet) ulazi u svojevrsnu mašinu evropskog znanja. Ova mašina radi tako što uspostavlja kontrolu nad *Drugim i njegovom realnošću* koja je sinonimna sa njegovim potčinjavanjem: ona konstruiše njegov identitet uklapajući ga u postojeće metodološke obrasce i sisteme klasifikacije. Imajući u vidu da je nasleđe zapadnog sveta neodvojivo od imperijalizma i kolonijalizma, koji i dalje ostaju njegov prospektivni horizont (globalizovana privreda u njenim neoimperijalnim i neokolonijalnim likovima), tako i

14 Ibid., str. 5

15 Ibid., str. 8

evropska nauka kao proizvodnja „objektivnog i vrednosno-neutralnog znanja“ teži ideoškoj apologiji ekonomsko-političkih i kulturnih odnosa dominacije.

Neoliberalne socijalne „politike“ koje promovišu evropske institucije polučile su nove oblike upravljaštva nad romskom zajednicom. Romi i Romkinje su u okviru ovih agendi već adresirani kao eksperimentalni zamorci za isprobavanje novih shema zapošljivosti i zapošljavanja kojima se teži, pre svega, većim profitima evropskih kompanija na račun sve veće i intenzivnije eksploracije živog rada praćene žestokim obaranjem nadnica. U okviru neoliberalne agende, Romima i Romkinjama se serviraju radno najintenzivniji i društveno najobezvredeniji poslovi koji ostavljaju dehumanizujuće posledice, dok se istovremeno javno forsira stigmatizovana slika čitave romske zajednice.¹⁶ I dok super-eksploatacija Roma i Romkinja možda prevazilazi i eksploraciju migranata i migrantkinja, evropski zacrtana „politika“ identiteta koja počiva na ekskluzivnoj kulturnoj razlici slepa je za istinski politička pitanja. Da li romska zajednica može odlučiti da pruži otpor ovim procesima, kako na nacionalnom tako i na evropskom nivou? To u principu nikada nije isključeno, jer je *otpor* suština političkog.

Tekst je prvi put objavljen 2017. godine u publikaciji *Obrazovanjem do politizacije romske zajednice vol.2* Dostupno na: http://www.frs.org.rs/wp-content/uploads/2018/02/FRS_Obrazovanjem_do_politizacije_romske_zajednice_2017.pdf

16 Videti: Huub, Van Baar (2012): *Socio-Economic Mobility and Neo-Liberal Governmentality in Post-Socialist Europe: Activation and the Dehumanisation of the Roma*, Journal of Ethnic and Migration Studies, Amsterdam, Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/254305187_SocioEconomic_Mobility_and_Neo-Liberal_Governmentality_in_Post-Socialist_Europe_Activation_and_the_Dehumanisation_of_the_Roma

Evropski okvir za izradu nacionalnih strategija za integraciju Roma donesen je 2011. godine na nivou Evropske Unije i predstavlja smernicu nacionalnim državama prilikom izrade pojedinačnih nacionalnih strategija inkluzija Roma i Romkinja. Nakon neslavno završene Dekade Roma 2015. godine, ovaj strateški okvir podeljen je na dve odvojene celine, jedan za zemlje članice EU - *Evropski okvir za nacionalne strategije integracije Roma do 2020.* godine - i drugi za zemlje Zapadnog Balkana i Turske - *Integracija Roma 2020.* Oba ova strateška okvira imaju za cilj da poboljšaju položaj romskih zajednica i da romskoj manjini obezbede veću dostupnost obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite, pospeše zapošljavanje, te adresiraju pitanje stanovanja. Od početka uspostavljanja strateškog okvira inkluzije gotovo da se ništa nije promenilo u socijalno-ekonomskom položaju romskih zajednica u čitavoj Evropi.

ROMI IZMEĐU MULTIKULTURALIZMA I POLITIKE ŠTEDNJE

Uslovi društvene reprodukcije koje nameće neoliberalna kontraofanziva su takvi da generiraju kretanje prema apsolutnom osiromašenju. Upravo romska zajednica predstavlja vidljiv primer te tendencije, kako po izvorima prihoda, tako i u smislu zadovoljenja elementarnih potreba za stanovanjem, zdravlјem, transportom, obrazovanjem, uslugama socijalne zaštite itd. Za veliki deo romske zajednice u Srbiji nipošto ne važi teza o relativnosti siromaštva koja konstatuje slobodu racionalnog izbora u pogledu proširivanja načina zadovoljavanja elementarnih potreba. Štaviše, neoliberalizacija za Rome znači problem pronalaska elementarnih načina zadovoljenja bazičnih potreba. Drugim rečima, za Rome, mogućnosti izbora su znatno sužene, tim više što su današnji načini zadovoljenja potreba dovedeni u apsolutnu zavisnost o kupovnoj moći.

Postojanje materijalne bede u velikim razmerama ipak ne podrazumeva i homogenizaciju interesa, još manje klasnog prepoznavanja, pogotovo kada se radi o romskoj zajednici. Partikularizmi, koji su bili produbljeni multikulturalističkim ideologemima naročito popularnih nakon 2000-ih, delovali su u pravcu sve veće fragmentacije i rastvaranja

romske zajednice.¹ Sa druge strane, politička kooptacija romske zajednice od strane države doprinela je, preko institucije Nacionalnih saveta, sve većem udaljavanju romske političke elite od baze. Kako je tranzicija uzimala maha, a ekonomska nužnost povlačila za sobom i ideologiju imaginarnog zajedništva, tako se od strane romskih lidera i njihovih građanskih mentora pojačavao vapaj za “kulturnim dijalogom” upućen državi. Ovo pozivanje na kulturno polje u rešavanju strukturnih problema je indikativno, jer pacifikuje ekonomsko-političke antagonizme.

Simptomi kulturalističkih posredovanja prilikom učestalog prebijanja Roma po ulicama, preko tortura u policijskim stanicama, do ispoljavanja institucionalnog rasizma putem masovnih iseljavanja kakva iniciraju lokalne vlasti, umnožili su se, a romska elita ni dalje nije rešavala te probleme političkim pritiskom. Iako institucionalni predlozi postoje, do sada država nije bila u stanju da zacrtane ciljeve strategija, akcionih planova i programa dosledno realizuje.² Imajući u vidu da su dopunska posredovanja unutar romske zajednice pripala romskoj “eliti”, koja je zadobila pravo participacije na političkom tržištu³, trebalo

1 Kao pokazatelj možemo uzeti i činjenicu da su na izborima za izbor članova Nacionalnih saveta nacionalnih manjina 2010. godine Romi izašli sa deset listi kandidata, najviše od svih nacionalnih manjina.

2 U okviru Dekade Roma (2005-2015) Vlada je usvojila planove izrade nacionalnih akcionskih planova u oblasti obrazovanja, zdravlja, stanovanja i zapošljavanja što je trebalo biti dopunjeno međuresornim merama (osnivanje Interresornih komisija) antidiskriminacije, smanjenja siromaštva i položaja romskih žena. Istovremeno, za realizaciju ovih planova vlada nije predvidela mere finansiranja i praćenja rezultata dok su nefunkcionalne Interresorne komisije više puta bile reformisane.

3 Predsednik Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine je u duhu političkog personalizma i politike hitnosti, a uoči izbora za Nacionalne savete na VII kongresu Lige SKRUG, pozvao na političko jedinstvo sve romske snage: (...) ako već danas sprovedemo političko jedinstvo mi više nećemo imati problema sa državom Srbijom u rešavanju romskih problema (...) nema više borbe za emancipaciju Roma kroz sve druge institucije, kroz nevladin sektor, jedini način jeste politika i jedinstveno nastupanje na ovom političkom tržištu.”

bi postaviti logično pitanje u kojoj meri elita može da se zalaže za istinsku demokratizaciju.

Afirmativna akcija pred izazovima budžetskih redukcija

Devedesetih godina, sa Zakonom o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriji SRJ, kreće ulaganje i u multikulturalne programe, uglavnom donacijama Soroševog Fonda za otvoreno društvo. Iako se virus liberalnog idealizma u postjugoslovenskoj situaciji probijao i kroz Miloševićev režim, *Gypsy* industrija (bujanje romskih NVO) se u Srbiji mogla formirati tek ulaskom zemlje u evropske “demokratske” procese od dvehiljaditih naovamo. Bilo je jasno da usred strukturnih problema povratak na “srećne” forme asimilacije, koje su se provodile za vreme Jugoslavije, nije više moguć. Sistematski su se brisale tekovine SFRJ gde je 17% Roma bilo uključeno u proizvodan rad, sa relativno sigurnim zaposlenjem i garantovanim socijalnim pravima.⁴

Nova paradigma progresu je instalirana i u samotumačenju romske zajednice – “nacionalno buđenje” je omogućeno u novom demokratskom društvu koje konačno dozvoljava izlazak iz sub-društvene zabiti pružajući romskoj zajednici status nacionalne manjine. Odatle su do sada isplivale različite forme multikulturalnosti: od butik multikulturalizma koji promoviše nacionalne kafane i hranu, ali koji je sumnjičav prema merama afirmativne akcije, preko pedagoškog multikulturalizma koji strukturne probleme tretira ideologijom subjektivnog izbora, do demografsko-instrumentalnog multikulturalizma koji nacionalne

4 Treba napomenuti da su problemi romske zajednice postojali i za vreme SFRJ, ali u daleko manjem obimu pošto je otvoren pristup zdravstvenoj zaštiti, stanovanju, obrazovanju i zapošljavanju, doveo je do kakvog takvog poboljšanja položaja romskih manjina.

manjine i imigrante smatra motorom ekonomije i čiji zagovornici teže razobličavanju konvencija nacionalne ekonomije. Svi ovi režimi tolerancije i imaginarnog zajedništva suočili su se sa sledećim paradoxom: šta ako su vrednosti nečije kulture takve da ih iz perspektive vlastitih kulturnih normi možemo smatrati nekulturnim i netolerantnim? Ideološki problem ovih formi multikulturalizama je u tome što se postojanje različitih kulturnih zajednica predstavlja kao mirna ko-egzistencija, dok je zapravo reč o upravljanju etničkim i rasnim sukobima. Primera radi, iako su zvanične vrednosti tolerancije formalno usvojene, ipak je za vreme Univerzijade 2009. tadašnja demokratska vlast organizovanje ovog događaja sprovodila ogradijanjem “nehigijenskog” romskog naselja, koje valjda nije bilo dovoljno čisto i reprezentativno za posetioce željne lepog pejzaža.

Država Srbija nikada zvanično nije zauzela stav povodom izjava⁵ njemačke kancelarke Angele Merkel, Francuskog predsjednika Sarkozyja ili britanskog premijera Camerona koje su se ticale nove politike tretiranja multikulturalnosti. Evropska javnost reagovala je na ove izjave kao da se radi o buđenju potisnute nemačke prošlosti, novom nacizmu itd. Kasnije izjave⁶ Merkelove predočavaju pokušaj omekšavanja teze o propasti projekta multikulturalizma što pokazuje stanovitu ambivalentnost po ovom pitanju. Štaviše, Merkelova je u naknadnim izjavama podržavala priliv kvalifikovanih imigranata uz uslov poštovanja nemačkih zakona, ponovila je da je muslimanska kultura organski deo Nemačke kao i da je Nemačka iz ekonomskih razloga nakon II svetskog rata imigrantska zemlja *per se*. Multikulturalizam u

5 Laurence, Jonathan (aprili 2011), *Evropski lideri u napadu na multikulturalizam*, Radio Slobodna Evropa. Dostupno na: https://www.slobodnaevropa.org/a/evropa_muslimani_manjina_/_3544955.html

6 Mijatović, Boško (novembar 2010), *Ozbiljna Merkelova*, Politika. Dostupno na: <http://www.politika.rs/scc/clanak/154706/Ozbiljna-Merkelova>

evropskom kontekstu sažima mehanizme uključivanja-isključivanja u liku sretnog spoja republikanizma i federalizma i EU se ne može zamisliti bez multikulturalnih elemenata ugrađenih u konstitucionalne sisteme evropskih država.

Tržišni multikulturalizam

Tako se umesto definitivnog kraha multikulturalizma u Evropi sada radi o prilagođavanju režima tolerancije redukcijama mera afirmativne akcije, kresanju budžetskih sredstava za programe multikulturalnog sadržaja, prebacivanju odgovornosti na lenjivce u društvu, ukratko, reč je o opštoj reorientaciji. Srbija je sledila ove mere: budžet je skresan za programe romske nacionalne manjine a uvedena je i kvota u okviru mera afirmativne akcije za upis romske dece u srednje škole i fakultete od 2%, dok su "lenji" Romi postali svi oni koji ne žele da na raskrnicama Peru vetrobrane i ne žele da slave novu ideologiju preduzetništva. Ono što ostaje nejasno jeste pitanje pravca u kojem se kreće ova reorientacija bez stvarnih orijentira. Dakle, nakon krize splasnuo je i početni entuzijazam koji je počivao na obilnom prilivu sredstava organizacijama civilnog društva. Izgledalo je kao da je multikulturalni fokus na kulturni identitet Roma utihnuo, pa su se sve više čuli glasovi koji zagovaraju politizaciju, naravno u skladu sa postojećim pravilima igre. Poziv romskih lidera na političko jedinstvo, na kooperativnu saradnju sa srpskom vladom i na prestanak politike pevanja i igranja je zapravo lozinka za akulturalizaciju.

Naravno, nije problem u pevanju i igranju kao takvom, već samo u onome koje nije kompatibilno sa kulturnim tržištem. Političko tržište romskih lidera je takvo da omogućuje koncentraciju i kontrolu distributivnih funkcija, jednom rečju, u potpunosti upravlja sferom

kulture.⁷ Već se naziru učinci neoliberalnog slavljenja “razlike” u liku monokulturalizma i nacionalizma: sa jedne strane individualna sloboda izbora na tržištu kulturnih razlika, a sa druge strane prinuda uklapanja kulturnih razlika u nacionalne vrednosti. Vidi se da država nije neutralna u odnosu na multikulturalnost ali način na koji je posreduje upućuje na predatorsku i neselektivnu logiku prema kapitalu. Tako se u kontekstu mera štednji često u diskursima romskih NVO govori o niskoj ekonomskoj kulturi Roma, ali i o potencijalima da se ekonom-ska politika vodi u okvirima kulturne politike.⁸

Pomeranjem fokusa sa ideologije multikulturalizma na politički aspekt zapravo se i dalje ne rešavaju strukturni problemi romske zajednice. Kako je ova “politicacija” sasvim uklopljena u dominantni neoliberalni politički kurs, te dogmu politike štednje, zapravo se i ne radi o nekom novom političkom kursu. Probleme nezaposlenosti, problem masivnog osiromašenja stanovništva, probleme nestajanja socijalnih usluga i zdravstvenog osiguranja (Romi i Romkinje imaju najkraci životni vek⁹), probleme socijalnog stanovanja itd., dominatna politika ne uspeva rešiti ni za većinsko stanovništvo, a još manje za romsko. Što se tiče aspekta kulture, jasno je da se ovi problemi i ne mogu rešiti u okviru polja kulture. Što se tiče politike, da bi se dogodila stvarna

7 Jedan od primera je i slučaj prenošenja osnivačkih prava nad listovima nacionalnih manjina Nacionalnim savetima iz 2004. godine. Nacionalni saveti manjina formirani su na osnovu lošeg saveznog Zakona o manjinskim pravima i kao takvi formirani su putem elektora i imenovanja, a ne neposrednim izborima. Letimičan pogled na romske listove otkriva partijske interese i absolutni manjak kritičnosti.

8 U pripremi je kulturna platforma Lige Roma SKRUG koja predviđa jaku tehnolo-menedžersku organizaciju procesa svekulturalizacije koja će se odvijati u liku novih oblika preduzetničkih formi, pretvaranja romskih slamova u komercijalne etno-centre, promovisanjem izvorne romske muzike, itd.

9 EurActiv (april 2011), *Romkinje u Srbiji žive znatno kraće*. Dostupno na: <http://www.euractiv.rs/srbija-i-eu/1577-romkinje-u-srbiji-ive-znatno-krae>

emancipacija romske zajednice politiku je potrebno graditi na sasvim drugačijim osnovama.

Tekst je prvi put objavljen na regionalnom portalu *Bilten*, 17. septembra 2014. godine
Dostupno na: <http://www.bilten.org/?p=2461>

Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016-2025 jeste nacionalni strateški okvir programa inkluzije koji je Srbija kao zemlja u pristupnim pregovorima sa Evropskom Unijom izradila. Njom su predviđene operativne mere za poboljšanje socijalno - ekonomskog položaja romskih zajednica kroz pet ključnih oblasti: stanovanje, obrazovanje, zdravstvena zaštita, socijalna zaštita i zapošljavanje. Brojne su kritike iznesene na račun izrade same Strategije, počevši od toga da u izradi nisu učestvovali predstavnici i predstavnice romske manjine, da je tekst apstraktan i da ne postoji dovoljno konkretnih informacija na konto kojih bi se izradile operativne mere, do toga da prateći Akcioni plan (2017/2018) za sporovođenje Strategije zbog svega toga ne sadrži konkretna rešenja i budžetska izdvajanja za sprovođenje operativnih mera.

TRADICIONALNO SIROMAŠNI I DISKRIMINISANI

Odluku Nemačke da uvrsti Srbiju i druge zemlje zapadnog Balkana na listu „sigurnih zemalja porekla“, tadašnji premijer, danas aktuelni predsednik Srbije Aleksandar Vučić, potradio se da svojstveno podrži. U intervjuu za Zidoče Cajtung, svestan činjenice da najveći broj potražioča azila u Nemačkoj pripada romskoj manjinskoj grupi, izjavio je da Romi nisu potražioči azila i da samo žele nemački novac, da bi na kraju dodao: „Romi su tradicionalno veoma siromašni. Drugi razlozi ne postoje. Mi nismo rasisti niti nacionalisti.“⁴¹ Ova, jasno rasistička izjava najvišeg državnog predstavnika mora se čitati u kontekstu položaja Srbije u procesu pristupnih pregovora sa EU, ali i kao raspoloženje desnih populističkih vlasti. Ukoliko ostavimo na tren po strani činjenicu da sâm državni vrh potpiruje negativne predstave o Romima i Romkinjama, dok u isto vreme obećava inkluziju i bolji socijalni položaj, ne možemo a da ne primetimo da se pozivanjem na tradiciju normalizuje siromaštvo i ono pripisuje kulturnom identitetu

1 Roščić, Dijana (jul 2015.), *Vučić: Romi su tradicionalno siromašni*, Deutsche Welle. Dostupno na: <http://www.dw.com/sr/vu%C4%8D%C4%87-romi-su-tradicionalno-siroma%C5%A1ni/a-18611554?maca=ser-rss-ser-all-1494-rdf>

romske zajednice. U tom smislu, može se izvesti zaključak da Romi i Romkinje ne žele da naprave napor za inkluzijom iz razloga svojstvenih svom etosu.

Kako primećuje B. Kuzmanović, opšteprisutno uverenje da Romi i Romkinje žele da ostanu na izvesnoj distanci od većinskog naroda i da je to sastavni deo njihovog etosa, jedan je od razloga pasivnosti zajednice u slučaju nemogućnosti promene društvenog položaja. Stoga nije dovoljno samo menjati negativne stereotipe o romskoj zajednici, nego i njihov društveni položaj koji, makar delimično, ove stereotipne predstave uslovjava.² Negiranje da je socijalni položaj romskih zajednica uslovljen diskriminacijom, nažalost, može se primetiti i u institucionalnom pristupu inkluziji, s obzirom na to da se ova dva pitanja tretiraju dvema različitim strategijama. Na taj način siromaštvo romskih zajednica se zaista tretira kao svojstvo jedne etničke zajednice nezavisno od društvenih i ekonomskih uslova u kojima oni žive.³ Iz ovog proizilazi da društveni i ekonomski sistem, bogatstvo pojedine zemlje, stepen nejednakosti u društvu, (ne)dostupnost socijalnog aparata države, (ne)zaposlenost itd., nemaju presudnu ulogu u slučaju socijalnog položaja romskih zajednica, jer siromaštvo čini deo njihovog identiteta, odnosno tradicije, dok su negativni stereotipi samo transistorijska konstanta koja će se rešavati nezavisno.

-
- 2 Kuzmanović, Bora (1992), *Stereotipije o Romima i etnička distanca*, u: Macura, Miloš (1992) (ur.), Razvitak Roma u Jugoslaviji - problemi i tendencije, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, str. 156.
 - 3 Vuković, Jovana (2016), Zašto se Srbija ne može smatrati sigurnom za Rome i Romkinje?, u: Christoph, Wenke, Baković Jadžić, Tamara i Jeremić, Vladan (2016) (ur.), Ni-malo Sigurno. Kritika koncepta sigurnih zemalja porijekla, Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Beograd, str. 23.

Većinsko stanovništvo na romsku zajednicu gleda uz kombinaciju pozitivnih i negativnih stereotipa, gde preovlađujući negativni stereotipi upravo uključuju pretpostavku da su romske zajednice siromašne zbog sebi svojstvenog načina života (kulture, tradicije) i da nisu u stanju (ili često ne žele) da se aktivno uključe u društvo u kojem žive. U tom smislu, izjava Aleksandra Vučića ne predstavlja nikakvu novinu, nego, naprotiv, široko rasprostranjenu predrasudu.

Ukoliko govorimo o romskoj kulturi i tradiciji, ono što je zvanično priznato kao zajednički imenitelj kojim se označavaju jezik, međusobna komunikacija, muzika, igra, ples, običaji i sistem vrednosti jeste Romanipe(n). Ovaj termin zvanično je usvojen u Strazburu 2003. godine.⁴ Međutim, treba imati na umu da heterogenost romskih zajedница, pogotovo različita geografska područja življenja, umnogome utiču na konstrukciju sâmog identiteta lokalnih romskih zajedница i u tom smislu utiču i na njihov socijalni položaj. Stoga je veoma teško govoriti o jedinstvenoj tradiciji ili, recimo, tradicionalnim načinima življenja ili tradicionalnim zanimanjima. Štaviše, ponekad nam ovaj zajednički imenitelj onemogućava bolje sagledavanje raznolikosti romskih zajedница. Ali, hajde da vidimo na koji način se tradicija romskih zajedница tretira unutar institucionalnog okvira inkluzije...

U odeljku koji objašnjava pravni i strateški osnov na koji se *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji 2016-2025* oslanja, predstavljen je i nacionalni zakonodavni okvir. Tu možemo videti da se Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i Zakonom o zdravstvenom osiguranju Romima i Romkinjama omogućava da koriste sistem zdravstvene zaštite bez obzira na to što nemaju odgovarajuću dokumentaciju (lična dokumenta) u nedostatku stalnog prebivališta ili boravišta na

4 Neke teze o Romanipe(n) videti u radu: Todorović, Dragan (2005), *Kulturni identitet Roma*, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.

teritoriji Republike Srbije. Međutim, kao razlog neposedovanja ličnih dokumenta navodi se „tradicionalni način života“.⁵ Iako je jasno da tekst zakona nije mesto gde se može voditi polemika o uzrocima bilo čega, gorak ukus u ustima ostavlja lakoća s kojom je zakonodavac veoma apstraktan pojam tradicionalnog življenja detektovao kao razlog zbog kojeg najugroženiji delovi romskih zajednica nemaju pristup osnovnim servisima socijalne države. Ako pogledamo koje grupacije romskih zajednica imaju najviše problema s pribavljanjem ličnih dokumenata, videćemo da se radi o ljudima koji i dalje imaju status interna raseljenih lica nakon ratova u Jugoslaviji ili o deportovanim iz zemalja zapadne Evrope i onima koji su, zbog nemogućnosti da prežive u depriviranim provincijama, završili u podstandardnim naseljima većih gradova u Srbiji. U tom smislu, ostaje nejasno šta bi onda to bio „tradicionalni način života“, osim ako ne pribegnemo klasičnoj predrasudi da su Romi i Romkinje „nomadski“ narod, te da recimo ne odlaze u zemlje Evropske Unije zbog nemogućnosti da prežive u postsocijalističkoj realnosti bivših jugoslovenskih republika, već zbog toga što im je to u „tradiciji“.

Pojam tradicije se na više mesta u Strategiji za socijalno uključivanje Roma i Romkinja koristi veoma apstraktno („tradicionalna romska naselja“, „tradicionalan način življenja“, „tradicionalan karakter romskih zajednica“...) i uvek na način da se ta tradicija zapravo pokazuje kao nepremostiva prepreka njihovoј inkluziji, bez realnog ulaska u analizu problema. Ali paradoksalno, jedina sintagma s prefiksom tradicije koja je upotrebljena kao moguća šansa koju u procesu inkluzije treba iskoristiti jeste: „tradicionalna zanimanja“. Naravno, nejasno je na šta se misli pod „tradicionalnim zanimanjima“, jer i ova apstrakcija nudi široku lepezu opcija, pa čak i uvrežene predrasude

5 Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji 2016–2025, str. 17.

prema Romima i Romkinjama.⁶ Međutim, ako pretpostavimo da su kreatori Strategije mislili samo na to da romske zajednice treba da se vrate manuelnom radu i starim zanatima, teško da bi krajnji ishod bio njihov bolji socijalni položaj. Milutin Prokić primećuje da su se još s početka masovne proizvodnje „Romi našli na novoj muci“, jer su stara zanimanja i zanati postali izlišni.⁷ Danas, u eri digitalne revolucije i u potrošačkom društvu, teško da bi se tradicionalna zanimanja mogla izboriti pre svega sa konkurencijom. Stoga je potpuno besmisленo nuditi depriviranim zajednicama kao izlaz iz bede i siromaštva - povratak tradicionalnim zanimanjima.

Čini se da pojam tradicije upotrebljavaju kako desničarske populističke vlade, tako i evropska birokratija svaki put kada je potrebno ili predložiti lako rešenje ili zanemariti strukturni problem s kojim se suočavaju romske zajednice. Pozitivna stvar je to što se Strategijom za socijalno uključivanje Roma i Romkinja naglašava da bi trebalo iz nastavnih programa ukloniti sve negativne sadržaje o pripadnicima romske zajednice i uvrstiti afirmativne sadržaje o romskom jeziku, kulturi, istoriji i tradiciji u programe različitih predmeta. Nažalost, realnih napora za takvom vrstom edukacije još uvek nije bilo, a koji su to i kakvi sadržaji koji se trebaju uvrstiti i dalje ostaje nepoznanica. Sâma činjenica da Srbija, koja nezvanično broji pola miliona Roma i Romkinja, i dalje nema ni jednu, očigledno preko potrebnu, javnu obrazovnu ustanovu koja bi se bavila etnografskim i antropološkim proučavanjem romskih zajedница, svedoči o apsolutnoj nezainteresovanosti države za ovo pitanje.

6 Predrasude se kreću od romantiziranih (muzičari, zabavljači) do krajnje negativnih (prevaranti, kradljivci) ili, ukoliko ne ustanovimo istorijsku tačku s koje posmatramo tradiciju, mogli bi biti i sakupljači sekundarnih sirovina.

7 Prokić, Milutin (1992), *Socijalno ekonomski karakteristike Roma u Jugoslaviji*, u: Macura Miloš (1992) (ur.), Razvitak Roma u Jugoslaviji - problemi i tendencije, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, str. 102.

Možda bi jedna takva ustanova umnogome doprinela očuvanju sećanja kako na kontinuitet diskriminacije i stradanja romskih zajednica, tako i na evropsku tradiciju progona.

Tekst je prvi put objavljen 2017. godine u publikaciji *Obrazovanjem do politizacije romske zajednice vol.2* Dostupno na: http://www.frs.org.rs/wp-content/uploads/2018/02/FRS_Obrazovanjem_do_politizacije_romske_zajednice_2017.pdf

VENHILL

Nacionalni savet romske nacionalne manjine (NSRNM), po Zakonu o nacionalnim savetima nacionalnih manjina Republike Srbije predstavlja nacionalnu manjinu u oblasti obrazovanja, kulture, obaveštavanja na jeziku nacionalne manjine i službene upotrebe jezika i pisma, te učestvuje u procesu odlučivanja, ili odlučuje o pitanjima iz tih oblasti i može biti osnivač ustanova ili privrednih društava. Dosadašnji izbori za romski nacionalni savet uvek su bili obeleženi prinudom najugroženijih delova romskih zajednica da glasaju za određene liste koje su u sprezi s vladajućom partijom. Isto tako, dosadašnje funkcionisanje saveta često je bilo obeleženo kontroverzama i proneverama novca, dok su potencijali ove institucije ostajali neiskorišćeni.

ĆUTANJE KAPITALA JE GOVOR RASNE I NACIONALNE MRŽNJE

U grozničavom žamoru nevladinog sektora u Srbiji, kroz mistične hodnike ministarstava i sekretarijata, po čoškovima Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine (NSRNM), kruže glasovi da je romski narod zahvatio prvi, pravi i istinski prosvjetiteljski talas. Skoro sve vladine i nevladine organizacije potvrđuju „nesumnjiv“ pomak romske zajednice u oblasti obrazovanja. I u tome vide svoj epohalni doprinos. A ipak, obrazovanje i dalje predstavlja izazov za sve: za romski narod, vladu, civilni sektor, strane donatore, za NSRNM. Jer šta bi inače značile brojne izjave koje upravo ciljaju na obrazovanje i zdravstvenu zaštitu Roma kao prioritetne probleme? Možda da su problemi poput zapošljavanja ili stanovanja već rešeni? Ili se pak ozbiljno uzela u obzir poražavajuća obrazovna struktura romske zajednice te joj se prišlo sistematski, u smislu temeljitog reformisanja celokupnog obrazovnog sistema? Nažalost, ništa od nabrojanog nije tačno. Doduše, zakonska regulativa se menjala u pravcu uvođenja inkluzivnijeg obrazovanja, uvele su se mere afirmativne akcije za upise na fakultete i srednje škole, uveli su se pedagoški asistenti u škole itd, ali ove mere očigledno nisu dale zadovoljavajuće rezultate.

Formalno-institucionalne promene upućuju na određene integracione procese, ali ako počnemo da merimo njihovu zakonsku snagu videćemo šta zaista znači prazna formalnost: na primer, zakon se donosi ali ključni podzakonski akti ne (njegova primena je zbog toga godinama vrlo ograničena), afirmativne mere se primenjuju voluntaristički-personalno, zavisno od diskrecionog prava dekana na univerzitetima (ogromnom broju romske dece je po ovom osnovu uskraćeno pravo na studiranje putem primene afirmativnih mera), dok se pedagoški asistenti uvode u sistem na osnovu *projektnog* finansiranja, dakle i ovo je neizvesno. Sve ovo ne treba da nas čudi, jer je zakon u neoliberalnoj državi selektivna stvar, beskrajno udaljena od liberalnog doba i njegove formalno-opšte normativnosti. Sve ono što se do pre više od pola veka smatralo smrtnim grehom pravne nauke – zakonske kolizije, protivrečnosti u zakonu i između zakona, retroaktivnost zakona, nadmoć podzakonskih akata u odnosu na sam zakon – danas je opšte mesto. A ipak, funkcija selektivnog normiranja, bez obzira na svoju unutrašnju kontradiktornost, ne ukida zakon kao takav već ga modifikuje. Ono što bi trebalo u tom procesu shvatiti jesu uzroci ove modifikacije. A oni su neodvojivi od kretanja kapitala i klasne reprodukcije društva.

Pošto se klasna reprodukcija ne odigrava prateći etničke ili manjinske linije već prolazeći *kroz* njih, učinci klasne borbe postaju vidljivi i unutar manjina i etničkih grupa. Sadašnje stanje fragmentiranosti romske zajednice se jedino može razumeti iz perspektive decenijske klasne borbe unutar romske zajednice, koja je iznedrila kako političku klasu romskih lidera tako i tehnokratsku klasu romskih menadžera/ki stasalih u romskom nevladinom sektoru. Bez obzira na činjenicu što *de facto* postoji problem animoziteta ne-romskog naroda prema Romima, ideološka zakriviljenost kojom se kao osnovni problem predstavlja međunacionalni i međuetnički sukob ne rešava osnovne društvene antagonizme. Može se reći da ih samo dodatno komplikuje.

Odgovor na pitanje zašto većina Romkinja i Roma žive kao psi ne može biti u tome što ih većinski narodi mrze. Iako ova mržnja očigledno postoji, ona nije pala sa neba. Njome se upravlja putem javnog mnjenja, štampe, radija, TV-a, filma, muzike, pozorišta itd. Rasporna i kulturna mržnja se kod većinskih naroda ne javlja samoniklo, već je uvek direktno ili indirektno potpirivana odozgo, trbuhozborećim jezikom vladajuće klase. Jer kapital stvara sistem u kome je bogatstvo jednih moguće tek na osnovu siromaštva drugih. Jezik kapitala ima vavilonsku potenciju, on govori svim jezicima naroda, ali se ne obraća svima na jednak način. Bednim masama koje jedva preživljaju on govori o američkom, srpskom, skandinavskom ili romskom snu, ostavljajući im san kao jedinu opciju. Na platnu romskog sna često se projektuju različite slike, sloganji i ključne reči: multikulturalizam, etno-biznis, brendiranje kulturne egzotike siromaštva, politike identiteta, ljudska i manjinska prava, jednake šanse, preduzetničke inovacije mladih Roma (poput brisanja šoferki na gradskim raskrsnicama), itd. Ali kada goli život iscepa platno i rasprši san, Romkinje i Romi (ali i ostali bednici) ostaju i dalje u grotlu društvenog pakla u kome je životni vek svih nabrojanih parola, lozinki i ključnih reči ravan treptaju oka. Romski život, pored svih parola, lozinki i ključnih reči, ostaje bedni, goli, životinjski život ljudi koji u proseku žive 40 godina.

Jezik kapitala u životu Roma progovara novim klasnim razlikama koje ne mare za to ko vrši eksploataciju - pripadnik romskog naroda ili neko drugi. To je apsolutno nebitno, jer jezik kapitala nema svoju naciju, iako je nacija njegov najdragoceniji istorijski instrument. Paradoks globalnog kapitalizma je u tome što je on istovremeno transnacionalan (robe moraju cirkulisati bez obzira na nacionalne granice, dakako robe a ne ljudi) i nacionalan (jer su nacionalne države glavni mehanizmi funkcionisanja kapitala). U tom smislu nacionalno-etnički problemi samo zaklanjavaju ono što je bitno u društvu u kojem vladaju

kapitalistički odnosi, što ne znači da oni ne postoje. Za primer možemo uzeti jedan od dominantnih ideologema kojim se Romkinje i Romi predstavljaju kao lenji. Iako se radi o posve lažnom dualizmu između „društvenog parazitizma Roma“ i „vrednih ali nezaposlenih Srba“, ova laž proizvodi realno-materijalne učinke. To možemo videti u mnogobrojnim epizodama poput progona Roma u Zemunu, vladinim merama nasilne relokacije i kontejnerizacije romske zajednice, „kampanjama“ Srbske akcije protiv Roma¹ itd. U svemu ovome nikad se ne upire prstom u glavnog krivca – u kapital.

Rasna i kulturna mržnja se stereotipizuju kroz vekove, putem (pre)oblikovanja i umnožavanja kulturnih i bioloških kodova: Romi su lenji, ne vole da rade, vole da lutaju, igraju i sviraju, vole da se množe, prljavi su, svejedno im je gde žive jer im je nomadizam deo genetskog koda i sl.² Slepa naturalizacija romskog naroda vodi se principom prirodnih sklonosti (šta neko voli ili ne voli, čemu je sklon

1 Ultradesna organizacija „Srbska akcija“ je 2014. godine organizovala masovno deljenje letaka po Beogradu pozivajući stanovništvo na linč Roma. Nedelju dana nakon ovog događaja predsednik NSRNM izjavljuje da treba zaboraviti na letke nasilja prema Romima, jer postoji dobra saradnja sa državom. S onu stranu bilo kakve moralne pridike, da bi se ovako nešto izjavilo potrebljno je biti beskrajno otuđen od vlastitog naroda.

Vidi: Nova srpska politička misao (decembar 2014.), *Vitomir Mihajlović: Treba zaboraviti na letke nasilja prema romima, imamo dobru saradnju sa državom*. Dostupno na: <http://www.nspm.rs/hronika/vitomir-mihajlovic-treba-zaboraviti-na-letke-nasilja-prema-romima-imamo-dobru-saradnju-sa-drzavom.html>

2 U vreme jugoslovenskog socijalizma su ovi stereotipi takođe bili reprodukovani. Međutim, zbog odsustva prisile političke korektnosti i u sistemu u kome je vladala politika pune zaposlenosti, vrlo često su se stereotipi rušili i menjali, jer su pripadnici većinskog naroda u sektoru privrede mogli naći i upoznati romske radnike i radnice, spratiteljiti se sa njima i tako bliže upoznati njihove stavove prema životu i radu. Tako je, uslovno rečeno, dominantna politika u sferi rada omogućavala „srećne oblike asimilacije“ odozdo. Danas su ovi oblici asimilacije nemogući, jer se odustalo od politike pune zaposlenosti a sfera rada je, pored toga što lišava najveći broj ljudi svakog dostojanstva, postala nehumanog grotlo društvenog i individualnog pakla.

ili nije sklon...) čime se poništava svaka društvenost, uspostavlja vrednosna klasifikacija između naroda i stvaraju uslovi za međunacionalnu mržnju. Vekovna učvršćivanja ovih stereotipa kroz institucionalno praktikovanje kulturne supremacije ispostavljaju društveno nejednak odnos kao „gvozdeni zakon prirode“. A ovaj „zakon“ je prečesto interiorizovan kod romskog naroda. Njegove reperkusije u izjavama za medije koje daju predstavnici romskog naroda su zapanjujuće. Oni prečesto znaju da zastrane u autorasizam tvrdeći kako država radi sve za Rome, ali Romi malo šta u cilju vlastite integracije. Tvrdi se kako se Romi, baš zato što su Romi, ne mogu u potpunosti integrisati u društvo uprkos svim „naporima“ koje čini država. Drugim rečima, problem je u Romima, ali ne u Romima koji rade u državnim strukturama, niti se problem vidi u sâmoj državi. Tako se stavovi romske političke klase nesvesno približavaju stavovima desnice koja tvrdi da Romi odbijaju da se integrišu, jer preferiraju da parazitiraju na tuđem (čitaj srpskom) radu.³

Kada se dodvorništvo romske političke i tehnokratske klase dodatno nadopuni retorikom koja preuvečava ulogu obrazovanja, rasna mržnja se pacifikuje. Izgleda da se smatra kako će sva diskriminacija prema Romima i Romkinjama nestati samo ako se oni obrazuju. Nai-me, većina uspešnih Roma i Romkinja često izjavljuje kako nisu osetili diskriminaciju na svojoj koži samo zato jer su obrazovani. Istaknuti romski lider u svom patrijarhalnom stilu kaže: „Kad jedan Rom završi fakultet, on se integriše u društvo i svoju decu drugačije vaspitava, sebe obezbedi stambeno, i više ne postoji problem diskriminacije. Kad

3 U ovom stavu desnice može se prepoznati i ambivalentnost onoga što javno govore romski lideri. U zavisnosti od situacije oni ponekad ispravno uviđaju da Romi itekako rade iako se njihov rad ne priznaje i ne prepoznaje u društvu, ali mnogo češće usuđuju njihov 'nerad' i kulturu zavisnosti od socijalne pomoći.

sam završio fakultet, ni ja više nikad nisam osetio diskriminaciju. Kad sam predavao na fakultetu, i kad sam počeo da se bavim politikom, nisam osećao nikakvu diskriminaciju baš zato što sam obrazovan.“⁴ Obrazovanje je dakle u ovoj elitističkoj imaginaciji svemoćno. Diploma o završenim visokim studijama sprečava rasnu mržnju i diskriminaciju, siromaštvo, beskućništvo, segregaciju, ukratko, ona je magični lek za svaki oblik društvene nepravde. Međutim, gorka je istina da diskriminacija prema Romima i Romkinjama ne prestaje ni onda kada oni uzmu diplomu. Isto tako diploma nije garant budućeg zaposlenja, kao što ni zaposlenje nije garant da će čovek moći pristojno živeti od njega. Koliko je samo Roma, Srba, Hrvata, Slovaka, Rusina, Vlaha itd. otislo iz zemlje jer nisu mogli rešiti stambeno pitanje, naći pristojno zaposlenje... iako su završili fakultet? Na stotine hiljada.

Ovo preuveličavanje uloge obrazovanje je često izraz klasnog uspona i delovanja zakona kapitala koji romske funkcionere postavlja rame uz rame sa ostalim službenicima kapitala. Njihova vlast je strogo funkcionalna, jer romskoj zajednici ne nameću potčinjavanje u njihovo ime već u ime datog poretku stvari koji je anoniman. Vlast ne pripada osobi već izražava *sistem odnosa*. Ona je oličena u funkcijama koje osobe vrše na osnovu mesta koje zauzimaju u sistemu: u preduzeću, organizaciji, instituciji ili državi. Iako se nosioci vlasti napinju iz petnih žila kako bi pokazali da njihova vlast proizilazi iz njihove „izvrsne“ ličnosti, tj. da je njihovo vlasništvo, sâma činjenica da funkcije imaju jedino *privremene* nosioce upućuje na to da je vlast rezultat *sistema*. Opasnost od smenjivosti je dobro poznata romskim

4 Trajković, S. (novembar 2016.) *Vitomir Mihajlović: Teško je Romima objasniti da nije bogatstvo imati 10 dece koja gladuju!*, Espresso. Dostupno na: <http://www.espresso.rs/vesti/politika/87605/vitomir-mihajlovic-tesko-je-romima-objasniti-da-nije-bogatstvo-imati-10-dece-koja-gladuju/strana/sve>

funkcionerima u NSRNM. Vlast, po rečima marksističkog teoretičara Andre Gorca, „proizilazi iz strukturacije materijalnog sistema odnosa u kome poredak stvari potičinjava ljudi posredstvom drugih ljudi.“⁵ U krajnjoj liniji, to znači da potičinjanje ne može nestati ukoliko ne nestane sistem koji ga omogućava. A to znači da nije dovoljno zametiti jednu funkcionersku garnituru drugom, već je potrebno dovesti u pitanje sistem koji omogućava autorasizme, pacifikaciju rasne mržnje, racionalizaciju eksploracije, rečju, vlast kapitala.

Konačno, obrazovanje je postalo prioritet za romsku zajednicu onda kada se shvatilo da je za državu to najjeftinije i najrentabilnije rešenje. Drugi, ne manje bitan razlog je taj što su usvojeni obrasci multikulturalizma na osnovu kojih se realizuju projekti inkluzije u obrazovanju - apsolutno bezopasni po sistem. Kako su nacionalizmi nakon rasturanja Jugoslavije postali pogonsko gorivo u novonastalim sistemima nacionalne identifikacije, ali i nužni pratioci tegobnog raspada socijalističkog sistema, obrazovni sistem Srbije je preko noći završio u novom savezu nacionalno-konzervativne restauracije i neoliberalnog modernizma. Prvi siluje istoriju rehabilitujući sve što je srpsko ali nije socijalističko, dok se drugi bavi uspostavljanjem veza između škola i tržista. Prvi je nosilac kulturne dominacije a drugi ekonomske. U takvom poretku, multikulturalni projekti kojima se teži integraciji Romkinja i Roma u obrazovni sistem nisu dogurali dalje od stidljive promocije manjinskog folklora po školama. Multikulturalni obrazac je za dve dece-nije postojanja u Srbiji uspeo da ne postavi pitanje rasne eksploracije i mržnje, jer se nije usudio da glasno kaže šta se nalazi ispod praznih priča o toleranciji između kultura, političkoj korektnosti, kulturnim identitetima, dualnom obrazovanju i ostalim benevolentnim šiframa za tlačenje. Doduše, to nije ni mogao, jer bi onda obrazac morao ići

5 Gorc, Andre (1983), *Zbogom proletarijatu*, Globus, Zagreb, str. 35

u smeru antirasističkog obrazovanja koje razume da je i srpska nacija podignuta na temelju rasne i klasne eksploracije. Tada ne bi priče o potlačenim ljudima druge boje kože bile svedene na pûki manjinski folklor po školama, već bi takvo obrazovanje zahtevalo njihov ulazak u kurikulum i udžbenike. Ali pojmovi poput rase, eksploracije, dominacije i klase stvaraju poteškoće svima koji ne žele da se hvataju u koštač sa gorkom istinom.

Sumarni zaključak kojem mnogi pribegavaju se može svesti na sledeće: svaki zakonski pomak koji je težio ka većoj institucionalnoj i socijalnoj integriranosti Romkinja i Roma je napravljen na osnovu spoljašnjih prinuda, koje u određenom trenutku čine međunarodne obaveze države u njenom kretanju ka evropskim i svetskim integracijama. A ipak, nije sasvim prihvatljivo da se institucionalni sistem Srbije shvata isključivo kao da je spolja instruisan, jer bi to vodilo u naivni instrumentalizam, kao da je Srbija pûki instrument za realizaciju stranih imperijalnih interesa i ništa više od toga. Istina je da jedna osiromašena periferna zemlja poput Srbije u velikoj meri zavisi od spoljne prinude, ali to ne može biti opravdanje koje služi za potpuno skidanje krivice sa države. Jer sa novcem koji je ušao u zemlju i koji je bio namenjen poboljšanju položaja Romkinja i Roma moglo se uraditi daleko više. Međutim, kanali u sistemu raspodele tih sredstava samo su delimično završavali u romskoj zajednici. Sama činjenica da se protiv čelnih ljudi romske političke klase vode višegodišnji sudski sporovi po osnovu pronestre novca, zloupotrebe službenog položaja i primanja mita, govori u prilog tome.

Zato je potrebno da napustimo multikulturalizam koji je umnogome ispraznio društvenu supstancu obrazovanja i počnemo da obrazujemo politiku. Obrazovanje politike podrazumeva proces koji je daleko od „mudrosti“ učlanjivanja u postojeće partije koje već dece-nijama pokazuju da ništa ne menjaju. Ovaj proces predstavlja ne samo

napor da se razumeju društveno-istorijski antagonizmi, već i borbu za pojmove koji su u stanju da izraze društvene probleme. Obrazovati politiku koja bi se borila protiv svih teškoća sa kojima se suočava romska zajednica znači raditi na obrazovanju iskustva zajedničkog - koje ne može i ne sme biti zasnovano na odnosima eksploracije, dominacije i potčinjanja. Takva politika onda ne bi bila menadžment kojim se upravlja na način da se održava *status quo*, već bi bila istinska emancipatorska politika.

Tekst je prvi put objavljen 2016. godine u publikaciji *Obrazovanjem do politizacije romske zajednice*. Dostupno na: https://www.rosalux.rs/sites/default/files/publications/Obrazovanje_do_politizacije_romske_zajednice.pdf

Anticiganizam predstavlja specifičan oblik rasne i nacionalne mržnje usmeren na Rome i Romkinje, odnosno na sve specifične zajednice u određenom geo-političkom prostoru koje većinsko stanovništvo jedne nacionalne države označava pežorativno *Ciganima*, bez obzira na njihov nacionalni ili kulturni identitet. Manifestuje se marginalizacijom, progonom i direktnom strukturnom diskriminacijom Roma i Romkinja a najviše je rasprostranjen u Evropi, gde romske zajednice čine najbrojniju manjinsku skupinu. Veće Evrope definiše anticiganizam kao *posebnu vrstu rasizma i ideologiju* utemeljenu na rasnoj superiornosti koja se između ostalog, izražava nasiljem, govorom mržnje, izravljanjem, stigmatizacijom i najočiglednijim oblicima diskriminacije.

BELI MEDVEDI NA TANKOM LEDU

„Zaštićeni kao beli medvedi“ – rečenica koja postaje sve učestalija reakcija na pominjanje Roma. Tako se reaguje na temu afirmativnih mera za upis romske dece u škole i fakultete, na pominjanje visoke stope nezaposlenosti među Romima ali i socijalne zaštite ove manjine. Ipak, sigurno da većina ljudi koji koriste ovu rečenicu nije ni sve-sna činjenice da ona, gotovo savršeno, opisuje trenutni odnos države prema ovoj zajednici. Iako su beli medvedi zaštićena vrsta, pretežno svuda gde žive, led koji im omogućava lov i preživljavanje se i dalje ubrzano topi što im ugrožava život.

Istorijski gledano, odnos između romskog naroda i vlasti na ovim prostorima, najčešće je bio diskriminatorski. Bez obzira što je u vreme socijalizma nezaposlenost Roma iznosila¹ svega 18,7% (danas je daleko iznad 50%), čak su i tada problemi romskog naroda ostali u velikoj meri nerešeni. Tome u prilog ide, pre svega, činjenica da Romi nisu imali status nacionalne manjine, odnosno tadašnje narodnosti.

1 Miletić R., Aleksandar (novembar 2013.), *Zidovi mržnje*, Peščanik. Dostupno na: <https://pescanik.net/zidovi-mrznje/>

Danas je ipak taj odnos znatno skrenuo na stranu ekstremne mržnje i netrpežljivosti. Skorašnje rušenje kuće² romskoj porodici u Beogradu, prošao je nezapaženo i bez ikakve intervencije vlasti, što samo doprinosi daljem progonu Roma i istovremenom jačanju desničarske ideologije.

S obzirom da je odnos većinskog stanovništva prema romskom narodu sličan svuda u Evropi, diskriminatorske politike kojima su Romi izloženi postale su su svakodnevica i veoma olako shvatane i prihvatanje u narodu. Iako su problemi romske zajednice velikim delom klasno određeni, ne može se zapostaviti činjenica da su Romi vekovima diskriminisani zbog kulturne i fizičke različitosti, pa je pri razmatranju problema koji ih okružuju neophodno problem sagledati i sa stanovišta rasne diskriminacije.

Romi-neradnici?

Struktura diskriminatornih politika prema romskoj nacionalnoj manjinii veoma je kompleksna, ali se može sagledati na relativno jednostavan način. Gotovo da ne postoji sfera društva u kojoj su Romi u istoj (ili približno istoj) ravni, ne samo sa većinskim stanovništvom, već i sa drugim nacionalnim manjinama.

Ono što je najočiglednije i što najviše odvaja romsku manjinu od ostatka društva jeste ekstremno siromaštvo. Imajući u vidu činjenicu da je čitavo stanovništvo izloženo vrlo teškim uslovima života, nezahvalno je govoriti o temi siromaštva u Srbiji, ali je evidentno da je romska

2 Insajder (novembar 2017.), *Krov nad Glavom: Opština Rakovica ima pet dana da reši problem porodice koju su napali huligani*. Dostupno na: <https://insajder.net/sr/sajt/drustvo/7961/Krov-nad-Glavom-Op%C5%A1tina-Rakovica-ima-pet-dana-da-re%C5%A1i-problem-porodice-koju-su-napali-huligani.htm>

manjina daleko ispod svih proseka najsiromašnija. Ovaj, po svemu suđeći najbolji, pokazatelj efekata viševekovnih diskriminatorskih politika prouzrokovani je brojnim faktorima, ali je svakako jedan od najvažnijih nepristupačnosti posla, odnosno diskriminacija na tržištu rada.

S obzirom da su Romi segregirani, izuzeti iz savremenih tokova i da je informisanost ove manjine višedecenijski problem (nedostupnost medija i sredstava obaveštavanja na romskom jeziku), pronađenje posla za stanovnike nekih neformalnih naselja gotovo je nemoguća misija. Ipak, najozbiljniji problem je činjenica da zbog društveno nametnutih stereotipa, poslodavci prosto ne žele da zapošljavaju Rome.

Prethodnih nekoliko godina značajan broj organizacija civilnog sektora je sprovodio projekte pripremanja Roma i Romkinja za traženje posla (pisanje CV-a, priprema za razgovor, ...). Činjenica da su Romi i Romkinje izloženi sistemskoj diskriminaciji, čini ove projekte, gotovo, beskorisnim. Takođe, sve su učestalije izjave aktuelnih političara da Romi šansu na tržištu rada mogu postići kroz projekte samozapošljavanja. To je veoma nerealna procena, jer kako očekivati od jedne manjine sa visokom stopom nepismenosti³ (15,1 % nepismenih), da poseduje znanje u pisanju projekata i višegodišnjih biznis planova?

Diskriminisane kao pripadnice romske manjine, ali i kao žene, Romkinje trpe višeslojnu diskriminaciju. Zbog svog statusa u partijskoj haljini (romskom i neromskom) društvu, pozicija Romkinja je još teža u poređenju sa pozicijom Roma. Stopa nepismenosti među Romkinjama je 21%, a od ukupnog dela radno aktivne romske populacije svega 22,5% čine žene.⁴

3 Radovanović, Svetlana i Knežević, Aleksandar (2014), *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – Romi u Srbiji*. Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Beograd. str. 100.

4 Ibid. str. 80.

Prema zvaničnim podacima u Srbiji postoji osam hiljada, a prema nezvaničnim četrdeset hiljada sakupljača sekundarnih sirovina. Dobro je poznato da većinu ovih ljudi čine pripadnici romske nacionalne manjine. U više nego prekarnim uslovima rada, svakog dana, na hiljadi Roma, Romkinja i romske dece sakuplja sekundarne sirovine kako bi mogli da obezbede golo preživljavanje svojih porodica. Njihov rad nije priznat od strane države, oni se ne smatraju radnicima i radnicama, nemaju radno vreme niti bilo kakav vid osiguranja. Takođe, njihov rad nije priznat ni od strane reciklažne industrije u čijoj se osnovi nalaze i kojoj obezbeđuju profit. Upravo ovi ljudi se označavaju kao državni paraziti i neradnici od kojih društvo nema nikakve koristi.

Ovo su samo primeri pokušaja aktuelnih političara da odgovornost za visoku stopu nezaposlenosti romske manjine prebace na same Rome. Zbog toga se u javnosti često plasiraju priče da Romi na žele da rade zbog gubitka prava na socijalnu pomoć ili da se prosti radi o neradničkom narodu. Važno je napomenuti da socijalna pomoć iznosi svega nešto više od šest hiljada dinara mesečno, a značajan broj ljudi ne može ostvariti pravo na istu zbog neposedovanja lične karte, jer su u pitanju lica koja ne poseduju mesto prebivališta.

Rešenje problema, ili novi problemi?

Početkom Dekade za inkluziju Roma⁵ (2005. godine), uvedene su afirmativne mere za upis romske dece i studenata na željene škole i fakultete. Ova mera, iako sa stanovišta romskog naroda pozitivna, je bila možda jedina uspešna koja državu nije koštala mnogo, a na osnovu koje je država dobijala pozitivne ocene od strane EU. Takođe

⁵ Kasumović, Robert (decembar 2016.), *Kraj Dekade Roma*, Mašina. Dostupno na: <http://www.masina.rs/?p=3675>

ona spada u niz onih kojima je pitanje problematike romskog naroda prebačeno, isključivo, na njih same, jer i ako romska deca poseduju mogućnost upisa željenih škola i fakulteta, oni i dalje žive u porodicama koje nemaju dovoljno novca za kupovinu garderobe, školske opreme, knjiga, niti mogu platiti autobuski prevoz do škole. Upravo iz ovih razloga veliki broj studenata Roma je prinuđen da pored studija i radi. Ovakav način studiranja doprineo je da veliki broj njih produži trajanje studiranja, a značajan je i broj onih koji su odustali.

Pored toga je potrebno istaći da su prve generacije Roma i Romkinja upisanih u škole i fakultete nakon 2005. godine, već odavno vlasnici diploma, ali da zbog pomenute diskriminacije prilikom zapošljavanja, veoma mali broj njih radi (uopšte, a posebno u skladu sa svojim kvalifikacijama), a značajan broj je nakon sticanja diplome migrirao u zapadnu Evropu.

Sprovođenje pomenute *Dekade za inkluziju Roma* se može smatrati i veoma skupim aktom diskriminacije države prema romskoj nacionalnoj manjini. Iako je Dekada bila dosta dobro zamišljen projekat na papiru, zbog bahatog odnosa prema sredstvima koja su u državi pristizala za rešavanje problema romskog naroda, osim pomenutih pozitivnih mera u školstvu, nije dala pozitivne rezultate u ostalim oblastima u kojima je njena primena načelno obavljena (zdravstvo, stanovanje, zapošljavanje).

Takođe, iz projekta Dekade, proistekla su i dva, za romsku manjinu veoma značajna, problema. Zbog spremnosti mnogih domaćih, ali i evropskih fondacija, za finansiranje projekata koji se tiču problema romske nacionalne manjine, država je njihovo rešavanje u potpunosti prepustila civilnom sektoru. Drugim rečima, Romsko pitanje postalo je projektno pitanje.

Drugi značajni problem proistekao iz Dekade jeste raslojavanje same romske zajednice. Kako bi kontrolisali pristigla sredstva, pa i

čitavu romsku populaciju, vodeći političari su na sva, za romsku manjinu politički bitna mesta, postavili pojedince koji ni na koji način nisu zastupali romske interese, već isključivo lične i interes stranaka iz kojih su delegirani.

„Rešavanje“ problema stanovanja

Problem stanovanja⁶ Roma predstavlja jedan od najočiglednijih vidova diskriminatorne politike. Većina romske populacije u Srbiji (pa i čitavoj Evropi), vekovima živi u krajnje nehumanim uslovima, najčešće u neformalnim naseljima. Država je retko, ako ikad do sada, pokazivala nameru da se ovim pitanjem ozbiljno pozabavi. Dobro su poznata nasilna iseljavanja Roma iz gradova u kontejnerska naselja van grada u kojima su bila propisana pravila ponašanja (npr. „ne pišaj na svoj kontejner“).

Ovim aktima Romima je direktno ugrožavana egzistencija, jer zbog udaljenosti lokacija na koje su preseljeni, nisu bili u mogućnosti da se bave sakupljanjem sekundarnih sirovina, što je velikom broju njih jedini izvor sredstava za život. Dobar primer jeste iseljavanje Roma iz neformalnog naselja ispod mosta Gazela u kontejnerska naselja pod patronatom tadašnjeg gradonačelnika Beograda, Dragana Đilasa. Takođe, dobar pokazatelj diskriminacije Roma u ovoj sferi jeste i izgradnja zida oko romskog naselja „Marko Orlović“ u Kruševcu od strane gradskih vlasti, kojim su stanovnici tog naselja u potpunosti getoizirani.

Nije retko da se prilikom pokušaja preseljenja nekih romskih naselja ili pojedinačnih romskih porodica, lokalno stanovništvo organizuje u vidu protesta protiv premeštanja Roma u njihov komšiluk.

6 Kasumović, Robert (jul 2016.), *Legalizacija održivih neformalnih romskih naselja*, Mašina. Dostupno na: <http://www.masina.rs/?p=3002>

Iako teško shvatljive, ovakve situacije predstavljaju ogledalo nerazumevanja i nesolidarnosti običnog stanovništva, s problemima ljudi koji su delili i još uvek dele, sve poteškoće ovdašnjeg života, a koje su rezultat duboko ukorenjenih predrasuda.

To je – što je

Evidentno je da pored svakodnevnih egzistencijalnih problema i prisilnika, pripadnici romske manjine moraju naučiti da žive i sa svakodnevnom diskriminacijom. Gotovo svaki Rom i svaka Romkinja će prilikom odlaska kod lekara, odlaska u opštinu ili neku drugu javnu službu, pa i prilikom prelaska ulice na pešačkom prelazu, očekivati da ih osoba sa druge strane tretira na nešto drugaćiji način u odnosu na ostale. Romsko stanovništvo je prihvatiло akt svakodnevne diskriminacije, kao nešto što je prostо sastavni deo života.

Kakva sudbina čeka Rome za vreme vlasti Aleksandra Vučića bilo je jasno još 2015. godine kada je svojom izjavom da su Romi „tradicionalno siromašni“⁷, jasno dao do znanja kakvi su njegovi stavaovi o Romima i nemaštini u kojoj žive. Aktuelizacijom desničarskih ideologija sadašnja vlast će po svemu sudeći samo ignorisati ove, više-slojne probleme. Sve što Romi mogu očekivati u narednom periodu jeste samo birokratsko usklađivanje strategija i akcionalih planova za rešavanje njihovih problema sa evropskim dokumentima, dok će stanje u romskim naseljima i romskim porodicama ostati nepromenjeno.

Ako se sagledaju sve pomenute činjenice, evidentno je da Romi nemaju previše razloga za optimizam u narednim godinama. Jedino je

7 Roščić, Dijana (jul 2015), *Vučić: Romi su tradicionalno siromašni*, Deutsche Welle. Dostupno na: <http://www.dw.com/sr/vu%C4%8D%C4%87-romi-su-tradicionalno-siroma%C5%A1ni/a-18611554?maca=ser-rss-ser-all-1494-rdf>

samoorganizovanjem romske manjine, iznutra, moguće doći do stvaranja struktura koje se mogu koristiti za političku borbu. Jačanjem jedinstva i solidarnosti unutar romske zajednice, ali i sa širim stanovništvom, mogu se stvoriti uslovi za politizaciju romskih problema, jer borba za dostojanstven život nikada nije beznadežna.

Tekst je prvi put objavljen decembra 2017. godine na portalu *Mašina*. Dostupno na:
<http://www.masina.rs/?p=5612>

Dekada Roma, preciznije *Dekada za inkluziju Roma 2005-2015* nastala je na inicijativu Instituta za Otvoreno Društvo, Svetske Banke i Veća Evrope i predstavlja multinacionalni projekat u kojem je učestvovalo dvanaest zemalja Evrope u kojima postoji brojna romska nacionalna manjina (Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Češka, Mađarska, Makedonija, Crna Gora, Rumunija, Srbija, Slovačka i Španija), s namjerom da se smanje društvene razlike između romskog i neromskog stanovništva. Nakon decenije trajanja, ovaj projekat je pokazao tek neznatne promjene u oblasti obrazovanja Roma i Romkinja, dok je njihov sveukupni društveni položaj ostao potpuno nepromjenjen. Novi projekat, ili bolje rečeno, nastavak Dekade, *Integracija Roma 2020* je pokrenut 2016. godine.

Robert Kasumović

KRAJ DEKADE ROMA

Premijer Aleksandar Vučić je još na samom početku migrantske krize jasno dao do znanja Evropi da on neće graditi nikakve zidove koji će sprečavati izbeglice da na svom putu ka Evropskoj uniji prođu kroz Srbiju. Ipak, nije dao obećanje i građanima Srbije da takvih zidova neće biti unutar naše zemlje.

Nedavno je u Kruševcu oko romskog naselja „Marko Orlović“ podignut zid visine dva metra. Nadležni iz lokalne samouprave i preduzeća Putevi Srbije tvrde da se radi o zvučnoj izolaciji.¹ No od koga je zaista potekla inicijativa za izgradnju zida još nije poznato, jer nadležni prebacuju odgovornost jedni na druge. U ovom romskom naselju živi oko 2.500 ljudi u dvestotinak kuća. Izgradnjom ovog zida naselje se dodatno segregira, jer su sada ulazi u nekim delovima naselja širine svega oko jedan metar. Time su stanovnici ovog neformalnog naselja izloženi dodatim rizicima jer je otežan ulaz vatrogascima i hitnoj pomoći u to naselje.

U periodu od 2005. do 2015. godine, tokom „Dekade za inkluziju Roma“, nastupio je period lažne pritajenosti segregacijskog i

¹ Ćupas, Nikola (novembar 2016.), *Zid*, Peščanik. Dostupno na: <https://pescanik.net/zid-2/>

rasističkog odnosa političke elite prema romskoj manjini. Licemernu retoriku jednakosti najčešće su koristili političari i drugi zvaničnici kada su u ovom periodu govorili o takozvanoj inkluziji romske manjine. Ovakav odnos, ponajviše političke elite, bio je, kako se kasnije ispostavilo, utemeljen pre svega na ličnim interesima, uspostavljanju ili učvršćivanju pozicija moći i zgrtanju finansijske koristi. Međutim, taj period je završen a budžeti presušeni.

Rasizam ili samo slučajnost?

Odnos države Srbije prema romskoj nacionalnoj manjini ogleda se u pojačanim restriktivnim mehanizmima još od devedesetih godina. Izmeštanje romskih naselja van gradova, čime se Romima onemogućava najčešće jedini izvor prihoda od sakupljanja i prodaje sekundarnih sirovina, segregacija romske dece stvaranjem romskih odeljenja u pojedinim školama i nedostupnost tržišta rada samo su neke od tih mera. Ipak, poslednjih meseci primetno je da vlast, uvodeći nove represivne mere, sve više otežava život ionako najsiromašnijoj zajednici u Srbiji. Izgradnja zida oko romskog naselja u Kruševcu samo je jedan od primera ove politike, koja se ogleda u daljoj getoizraciji i društveno-socijalnoj segregaciji.

Pre tri meseca romskom naselju² „Crvena zvezda“ u Nišu isključena je struja. Činjenice da je celo naselje od stotinak kuća priključeno na svega dva strujomera dovela je do visokih računa i velikih kamata, koje Romi iz ovog naselja nisu bili u stanju da redovno izmiruju. Stanovnici ovog naselja, među kojima je i stotinjak dece, i dan-danas su bez struje i pored brojnih obećanja gradonačelnika Niša, ministra

2 Kasumović, Robert (jul 2016.), *Legalizacija održivih neformalnih romskih naselja*, Mašina. Dostupno na: <http://www.masina.rs/?p=3002>

industrije, energetike i rudarstva i mnogih drugih zvaničnika, da će se ovaj problem rešiti. Ipak, zbog privatizacije državnog zemljišta na kome se ovo naselje nalazi, niko od nadležnih ne preduzima konkretnе korake, a javnost u Srbiji polako postaje nezainteresovana za ovaj problem. Iz pomenute pasivnosti nadležnih ali i romske političke elite koja je pod kontrolom vlasti, može se uvideti manjak interesa za rešavanje problema ove zajednice koji stoji nasuprot interesima novog privatnog vlasnika zemljišta na kome Romi žive.

Decenija inkluzija, ili pljačka romskog naroda?

Za vreme pomenute dekade Roma otvorila su se vrata brojnih evropskih pa i globalnih fondacija, koje su pod patronatom Evropske unije bile spremne da ulože veliki novac u takozvanu inkluziju romske nacionalne manjine. Država je u ovom periodu donosila za romsku manjinu strateški važna dokumenta, čiji je cilj bila implementacija merâ koje su obavezujuće dekadom. Najvažniji dokumenti iz ovog perioda svakako su Strategija za inkluziju Roma i akcijski plan za njen sprovođenje. Iako vrlo dobro isplanirane na papiru, aktivnosti države i političara svele su se pre svega na maksimalnu birokratizaciju i malverzacije u kojima su značajnu ulogu odigrale i pojedine organizacije civilnog sektora.

U velikom broju slučajeva na rukovodećim pozicijama ovih organizacija nalaze se ljudi koji su duboko pustili korene u nekoj od vladajućih političkih stranaka. Čak i ako ovo nije slučaj, neke od ovih organizacija prinuđene su da rade pod patronatom političara, zbog projektno zavisnog rada, te da time rade u njihovom interesu. Posebno je ovo slučaj s romskim civilnim sektorom, koji ne podrazumeva samo organizacije koje vode sami Romi, već i većinske organizacije koje se bave problemima romske manjine. Ovim mehanizmom su

mnogi pojedinci uspeli da se, na račun romske manjine, finansijski koristite za vreme dakade, koristeći retoriku rada u interesu Roma.

Velike svote stizale su iz raznih fondacija na račun uređivanja određenih romskih naselja i rešavanja njihovog problema stanovanja, poboljšanje njihovog obrazovanja, zdravstvene zaštite i, što je najvažnije, rešavanje problema njihove nezaposlenosti. Ljudi sa čela države, državne institucije, pa i celokupna ministarstva vešto su iskorišćavala ovu situaciju, od koje romsko stanovništvo nije imalo gotovo nikakve koristi, jer se u ovim oblastima romske politike ništa bitno nije promenilo.

U ovim procesima svakako je bitno postaviti pitanje interesa Evropske unije u samom iniciranju „Dekade Roma“, a zatim u prelivanju tolikog budžeta u zemljama na periferiji Evrope koje su sprovdile dekadu (Srbija, Makedonija, Bugarska, Mađarska, Rumunija, Slovačka, Česka, Hrvatska i Crna Gora). Romi, iako najbrojnija manjina u Evropi, žive podjednako loše u gotovo svim državama Evropske unije. Ni u jednoj od vodećih zemalja Unije ne postoji nikakav sistematski plan rešavanja njihovih problema, pa je i to razlog za sumnju u namere Evropske unije.

Poznat je krajnje rasistički odnos Francuske, koja je masovno iseljavala Rome u Rumuniju i Bugarsku proteklih godina. U državama poput Češke i Rumunije već odavno postoje zidovi oko romskih naselja u kojim su Romi potpuno izdvojeni od ostatka stanovništva. Nemačka danas deportuje romske porodice koje već generacijama žive tamo, pod izgovorom da su zemlje njihovog porekla bezbedne.³

3 Sigurnom zemljom porekla u skladu s međunarodnim propisima i evropskim direktivama smatra se zemlja sa demokratskim sistemom u kojoj nema progona, torture, nehumanog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja, pretnji nasiljem i oružanog konflikta. Takođe, većina zemalja na predloženoj listi ima status kandidata za članstvo u EU, koji im je odobren pošto je provereno u kojoj meri ispunjavaju Kopenhagenske kriterijume o demokratskim standardima, vladavini prava, zaštiti ljudskih prava i prava manjina, tako da se mogu smatrati u dovoljnem stepenu bezbednim.

U ovakvom sagledavanju situacije problem predstavlja što se ne uzima u obzir stanje socijalne sigurnosti građana ovih zemalja. Ako uzmemo u obzir sve pomenute činjenice, jasno je da pri rešavanju romskog pitanja na relaciji Evropa-Srbija (i ostalih zemalja učesnica dekade) pre svega postoji zajednički interes u vidu obrta kapitala, a ne konkretnog rešavanja problema. Takođe, očigledno je i da je ovakvo finansiranje samo još jedan od načina kojim Evropska unija kontroliše protok radne snage, a to je u ovom slučaju sprečavanje Roma da migriraju u zemlje takozvanog Prvog sveta i тамо legalno žive i rade. Upravo taj njihov nesiguran status u pogledu ostanka u nekoj zemlji čini ih jeftinim radnicima.

Dekada za inkluziju Roma svakako je predstavljala jednu od najbitnijih aktivnosti Evrope u ovoj oblasti, ali je implementacija akcijskih planova i predviđenih mera u pojedinim oblastima potpuno omanula, čime je romskim stanovnicima naneta velika šteta. S obzirom na to da je sve manje donatora uključeno u ovu problematiku zbog završetka dekade (iako je ona zvanično produžena i još uvek traje), odnos vlasti prema Romima pogoršava se iz dana u dan, jer je sve manja mogućnost unovčenja romskih problema.

Kapitalistička elitizacija

Jedna od osnovnih karakteristika kapitalističkog poretku svakako je raslojavanje stanovništva i stvaranje sve dubljih klasnih razlika. Najteže posledice kapitalizma, osećaju siromašni slojevi društva. Pojedinci koji iz najnižih slojeva uspevaju da se probiju u višu klasu primorani su da to rade po pravilima igre bogatih. Nakon sticanja određene vrste kapitala (više socijalnog, nego ekonomskog), u većini slučaja ovi pojedinci i sami postaju nemilosrdni prema ljudima nižih klasa iz kojih su došli.

Ovakav oblik elitizacije preslikao se, nažalost, i u romskom društvu. Takozvanu romsku političku elitu danas čine ljudi koje su na pozicije postavljale vladajuće partije, i oni ničim ne zastupaju interes romske manjine, već su isključivo partijski kadar. Ovi pojedinci ostvaruju znatan profit pod izgovorom rešavanja problema romske manjine, ali upravo zbog toga ne mogu ili ne žele da zastupaju interes romskog naroda, jer ukoliko bi te probleme rešavali, u ovakvoj konstalaciji bi izgubili značaj političkih igrača vladajućih elita.

Tipičan primer ovakvog sistema jeste rad Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine. Struktura ove institucije nije se značajno manjala više od deset godina. S obzirom na to da su članovi Socijaldemokratske partije Srbije i bliski saradnici Rasima Ljajića, rukovodeće ličnosti u ovoj instituciji, prosto su nezamenjivi više od deceniju. Iako se ne radi o stranačkoj instituciji (ali ona to svakako jeste), ona trenutno predstavlja najviše političko telo romske manjine. Ne samo da su ljudi iz ove institucije imuni na probleme romskog naroda, već ništa značajno i ne čine sa zvaničnim nadležnostima ove institucije, kao što su informisanje, kultura, službena upotreba jezika i drugo.

Ovaj problem se može sagledati u odsustvu bilo kakvog sistema informisanja Roma i Romkinja (sajt institucije nije ažuriran, ne postoji nikakve publikacije) i brojnim aferama koje su ovu instituciju potresale poslednjih godina, a mahom zbog loših međuljudskih odnosa i političkih kalkulacija.⁴ Ako se uzme u obzir činjenica da ovi ljudi godinama imaju visoke plate a da od njihovog rada romska manjina nema gotovo nikakve koristi, oni se ne mogu i ne treba da smatraju ikakvom elitom, jer predstavljaju samo još jedan od problema.

4 Radio televizija Srbije (septembar 2015.), *Novac posvadao članove Nacionalnog saveta Roma*. Dostupno na: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/2019788/novac-posvadjao-clanove-nacionalnog-saveta-roma.html>

Problemi Roma postojali su i u vreme socijalizma, ali su zbog otvorenog pristupa zdravstvenoj zaštiti, stanovanju, obrazovanju i zapošljavanju oni bili znatno manjeg obima. Pošto su deo najnižeg staleža, posledice uspostavljanja kapitalizma po Rome su gotovo pogubne, pa vest o izgradnji zida nimalo nije iznenadila. Neoliberalne vlasti u saradnji s takozvanom romskom elitom već decenijama oko Roma grade zidove socijalne segregacije, pa je ovo samo njihova fizička manifestacija. Ipak, smanjenje profitabilnosti romskih problema Romima donosi dodatnu neizvesnost, jer je ključno pitanje sta je sledeće nakon isključenja struje i ogradijanja zidovima?

Tekst je prvi put objavljen decembra 2016. godine na portalu *Mašina*. Dostupno na:
<http://www.masina.rs/?p=3675>

Neformalna romska naselja, ili kolokvijalno, a ponekad i pežorativno, *nehigijenska naselja*, su segregirana naselja u kojima žive isključivo Romi i Romkinje. Naselja ne poseduju osnovnu infrastrukturu za normalan život poput: vode, puteva, struje, grejanja, kanalizacije i drugih komunalnih servisa. Zemljište na kojem se nalaze barake i improvizovane kuće loše gradnje od loših materijala ili materijala koji se ne koriste za gradnju (kartona, metala) često nije u vlasništvu stanara ovih naselja što život čini još nesigurnijim. Često se dešavalo da se ovakva naselja iz urbanih gradskih sredina nasilno iseljavaju bez da se rešilo stambeno pitanje stanara. Karakteristična za ova naselja je i prenaseljenost po jednoj stambenoj jedinici, uglavnom premale kvadrature. Ujedinjene Nacije ovakva naselja zvanično zovu *podstandardna naselja*.

STANOVANJE ROMA IZMEDJU OSNOVNOG LJUDSKOG PRAVA I URBANE SEGREGACIJE

Početak 21. veka je širom otvorio vrata evropske političke pozornice za pitanje Roma. Vlade evropskih država su Prvom dekadom Roma (2005-2015) ozvaničile svoju posvećenost rešavanju ključnih problema romske zajednice u težnji da se na taj način prevaziđe nezamisliv i neprihvatljiv jaz u svim sferama života, a pre svega u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, stanovanja i zdravstva.

I dok je na evropskom tlu u toku prekomponovanje odnosa moći velikih, na našem tlu je plamen nacionalizma razbuktanog devedesetih godina prošlog veka konstantno guran pod tepih Deklaracije o ljudskim pravima, lepo upakovanog multikulturalizma i demagoški skrojene demokratije. A pošto kapitalistički sistem nije u stanju da reši društveni problem nacionalizma, jer ga suštinski stvara, bilo je pitanje trenutka kada će stvarne, a kako se pokazalo i nepremostive razlike izbiti na površinu u vidu migrantskih kriza, talasa povratništva i prisilnih deportacija.

U takvoj društveno osiromašenoj klimi počinju da se množe stereotipi, pogotovu stereotipna slika o 'bezbržnim' Romima koji igraju i pevaju u blatu romske mahale. Ova slika mnogima upada u oči

te utiče na stvaranje negativnog odnosa prema romskoj zajednici, što dodatno utiče na to da romske porodice masovno napuštaju zemlju. Romske porodice koje su napustile Srbiju u potrazi za šansom da se prehrane i prežive često ni u inostranstvu nisu naišle na dobar prijem. One često bivaju deportovane u sred noći, čekajući svoju ponovnu šansu da se 'integrišu' u sistem programiran tako da iz sebe istisne sve one koji se ne uklapaju u obrasce klasne distribucije društvene moći rezervisane za bogatu manjinu.

Kako bi se, ipak, pokazala izvesna 'volja države' da se bavi problemima Roma, pribegava se politički korektnom diskursu, jer on predstavlja mehanizam kojim se izbegavaju i zaobilaze stvarni društveni problemi. Pri tome se u prvi plan stavlja kulturna autonomija i pripadnost etnicitetu. Od bezlične mase obespravljenih, prostorno i socijalno segregiranih, strgnutih na marginu društva, romsku zajednicu u Srbiji jedino odvaja njihovo ustavno pravo da se deklarišu kao Romi i da kao pripadnici deklarativno manjinske zajednice u Srbiji trpe posledice svog 'povlašćenog' položaja u odnosu na većinsko stanovništvo. Postavlja se pitanje gde se na relaciji između garantovanih ljudskih prava (prava na život, na zdravstvenu zaštitu, na obrazovanje itd.) i stvarnosti koju svi delimo izgubilo ljudsko dostojanstvo, odnosno mogućnost da se živi život u uslovima dostoјnjim čoveka.

Stanovanje kao osnovno ljudsko pravo

Konvencija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima ističe stanovanje kao jedno od osnovnih ljudskih prava. Međutim, na koji način i po koju cenu se ova osnovna ljudska potreba može 'zadovoljiti' govore primeri o stanovanju većine romskih porodica u Srbiji. Nije slučajno to što su se romska naselja u prošlosti formirala uglavnom na perifernim

područjima, na jeftinom i nepoželjnem zemljишtu. Vremenom su se romske porodice, sledeći opšte tokove urbanizacije, kretale ka velikim gradskim jezgrima gde su se uslovi za život pokazali strašnim - od kartonskih naselja, života ispod nadvožnjaka u improvizovanim objektima bez elementarnih uslova za život do državno organizovane prostorne segregacije po gradskim periferijama. To čini svakodnevnicu romskog naroda i ona se svodi na snalaženje i umetnost preživljavanja.

Apstraktna ideja o pravu na stanovanje ne uzima u obzir društveni kontekst i kao takva ostaje samo trag na papiru. Hvalospevno se upire prst u posledice a da se ne dotiče ni prepoznavanje uzroka problema! Umesto preuzimanja društvene odgovornosti dolazimo u situaciju gde se neadekvatni uslovi stanovanja smatraju specifičnim načinom života Roma i samim tim direktno vezuju za specifičnosti datog etniciteta. Tako dolazimo i do toga da se dominantni oblici života romskog naroda smatraju izborom sâmih pripadnika romskog naroda.

Ako se problem stanovanja posmatra na ovaj način, vešto se izbegava spominjanje veoma važnog činioca – mehanizma reprodukovanja društveno deprivilegovanog položaja romskog naroda. Čak i onda kada se traže rešenja za problem neadekvatnog stanovanja Roma, najčešće iz gradskih jezgara gde ona 'bodu' oči i ruže 'lepotu' grada, povlače se krajnje radikalne mere 'prebacivanja' u udaljena, periferna područja. Na uštrb lica koja često nemaju ni pravno regulisan status niti prijavljeno mesto stanovanja, država sprovodi mere koje bi trebale da imaju humani karakter. Međutim, obespravljen i segregiran romski narod je poput stvari nad kojim država i njene institucije vrše sistemsku dominaciju. Država patronizuje, premešta, razmešta, nadzire, kontroliše i ograničava romski narod. Statistički posmatrano, danas su najveći problemi koji su vezani za rešavanje pitanja stanovanja romskih porodica povezani sa njihovim životom u slamovima – nehigijenskim naseljima (43,5%), što

su ta naselja najčešće nelegalizovana (72%) i što u njima ne postoje elementarni uslovi za život.¹

Urbana segregacija

U periodu socijalizma je pravo na stan bilo zagarantovano Ustavom. Iako je i tada bilo problema sa stanovanjem (duge liste čekanja itd.), bilo je daleko pristupačnije ostvariti pravo na krov nad glavom. Danas stanovanje predstavlja nedostupnu stvar za većinu ljudi u Srbiji, jer se ostvaruje na tržištu, što znači da je neophodno raspolagati velikim kapitalom kako bi se obezbedio krov nad glavom.

U domenu stambene i urbane politike, Peter Marcuse (Peter Marcuse) razlikuje dva tipa državne intervencije.² Sa jedne strane, *model države blagostanja* - u kome je korišćenje stambenih programa smatrano normalnom potrebom namenjenoj svima bez razlika. Sa druge strane je dominantni *repressivno-neoliberalni model*. On dovodi do erozije društva, jer nameće shvatanje da su korisnici socijalnog stanovanja, ili nekih drugih socijalnih programa podrške, isključivo deo neke posebne društvene grupe, posebne po svom ekonomskom, socijalnom i/ili etničkom obeležju sa kojim se najčešće većinski deo stanovništva ne identificuje. Tako se podstiče još dublje raslojavanje i prostorna koncentracija određene grupe na istoj, najčešće izolovanoj teritoriji. Prostorna segregacija, uslovno rečeno, reflektuje se i na oblast društvenih odnosa i socijalne isključenosti.

-
- 1 Republički zavod za socijalnu zaštitu(2008), *PRĀĆENJE DRUŠTVE ISKULJUĆENOSTI U SRBIJI- Selekcija i karakteristike ciljnih grupa i preliminarno testiranje indikatora*, Beograd.
 - 2 Izvor je bio dostupan na ovom linku: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/XLII_3/d005/html_ser_lat

Sada kada je uloga države preusmerena na zadovoljavanje zah-teva privatnog kapitala, odsustvo ekonomskog (stalni dohodak, zapo-slenje) i socijalnog kapitala (nedostatak ili neadekvatno obrazovanje, odsustvo određenih društvenih odnosa) - koje je odlika većeg dela romskog stanovništva - govori o tome da je ovo pitanje za veliki deo romske populacije nemoguće rešiti u datim tržišnim uslovima. Usled urušene stambene politike, gde država komodifikacijom osnovnih ljudskih potreba teži da se osloboди funkcije pružanja socijalnih uslu-ga, romska populacija, ili bar njen veći deo, biva gurnuta u stanje so-cijalne isključenosti karakteristično za represivni neoliberalni model.

Socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima – „podrška za do-stojanstven život“

Na problem široke nedostupnosti stanovanja, Ministarstvo rada i so-cijalne politike Republike Srbije je 2003. godine³ počelo odgovarati programom razvijanja novih usluga socijalne zaštite - socijalnog stanovanja u zaštićenim uslovima. Kako bi se stvorili uslovi za socijalnu integraciju ugroženih grupa, država počinje polako da uvodi socijal-no stanovanje u zaštićenim uslovima kao način za zbrinjavanje na-jugroženijih porodica na lokalnom nivou. Kao osnovni kriterijum za

3 Projekat "Socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima" realizuje Ministarstvo rada i socijalne politike uz finansijsku podršku švajcarske agencije za razvoj i saradnju. Cilj je smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti izbeglih i raseljenih lica, kaja su na osnovu strateških dokumenata i istraživanja definisana kao grupa sa najvećim rizikom od siro-maštva i društvene isključenosti. U okviru projekta je razvijena nova usluga u oblasti socijalne zaštite – socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima, koja podrzumeva izgrad-nju obekata kojima upravljaju lokalne samouprave i druge usluge socijalnog karaktera, u skladu sa potrebama i kategorijom rizika. Korisnici ovog servisa podrške mogu biti izbegla i raseljena lica, kao i lokalno stanovništvo koje se nalazi na evidenciji Centara za socijalni rad širom Srbije.

dobijanje prava na korišćenje usluga socijalnog stanovanja navodi se rizik od socijalne isključenosti i siromaštvo. U Zakonu o socijalnom stanovanju se navode kriterijumi za procenu ovih rizika: stambeni status, visina primanja, zdravstveno stanje, invalidnost, broj članova domaćinstva i imovinsko stanje.

Prema podacima *Housing centra* (Centra za unapređenje stanovanja socijalno ugroženih grupa), do oktobra 2016. godine u Republici Srbiji je izgrađeno 1.274 stambene jedinice u 43 opštine u kojima je smešteno 3.402 lica. Od ukupnog broja korisnika usluga stambene podrške, 521 lice (odnosno 129 porodica) su pripadnici romske nacionalne manjine, što čini 32,69% na nivou 16 obuhvaćenih opština.⁴ Iako se iz navedenog vidi da romska populacija procentualno zauzima skoro trećinu od ukupnog broja korisnika ovog servisa usluga u 16 opština, postavlja se pitanje kako je moguće da čak u 27 preostalih opština obuhvaćenih projektom nijedna romska porodica nije prepoznata kao nosilac rizika?

Ako uzemo u obzir da je odluka o sticanju prava na ovu uslugu iz oblasti socijalne zaštite bila u direktnoj nadležnosti lokalnih samouprava na osnovu evidencija Centara za socijalni rad i procjenjenog rizika, stiče se utisak da romska populacija generalno nema odgovarajuću sistemsku podršku kada je u pitanju ostvarivanje prava na postojeće servise podrške - ili da je bar ta podrška ograničena i uslovljena. Samim tim, ako se zakon ne primenjuje jednakom na sve, nije li uticaj na smanjivanje socijalne isključenosti samo prividan i vrlo diskutabilan kada su postavljeni kriterijumi u pitanju?

4 Vujošević, Marija i Žarković, Branislava (2010), Živeti kao ostali svet: Socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima – podrška za dostojanstven život, Housing centar za unapređenje stanovanja socijalno ugroženih grupa, Beograd. Dostupno na: http://www.housingcenter.org.rs/download/Vodic_HAUSING-CENTAR.pdf

Pri tome, ovako shvaćen koncept socijalne isključenosti implicira socijalnu isključenost kao individualnu karakteristiku pojedinaca, porodica ili grupe, a ne kao posledicu realnih društvenih procesa i konstruisanih društvenih odnosa. Naime, to je ona grupa ljudi koja nije u stanju da pod određenim tržišnim uslovima zadovolji stambene potrebe. Uloga države u rešavanju stambenih pitanja se dalje minimizira i stavlja u okvir proizvoljnog delovanja bez obzira na program socijalnog stanovanja.

Zaključak

Na početku Druge dekade inkluzije Roma, kada se svode računi učinjenog i neučinjenog, opšta slika o životu romske populacije nije odmakla daleko od zida podignutog oko romskog naselja. Briga društva za svoje ugrožene članove i nakon isteka prvih deset godina borbe za ljudska prava se svodi na političku volju i besadržajnu promociju tolerancije. Zajedništvo socijalno isključenih je oslabljeno potenciranjem verske, nacionalne, etničke ili kulturne različitosti. Ovakvim shvatanjem se težište problema rastuće nejednakosti u društvu izmešta u sferu kulture, u kojoj pak društvene nejednakosti gube svoju političku oštricu. Tako se stanovanje romskog naroda samo deklarativno prepoznaće kao problem, dok za državu to zapravo i nije problem - pošto se problem uvek može skloniti i premestiti negde drugde.

Tekst je prvi put objavljen 2016. godine u publikaciji *Obrazovanjem do politizacije romske zajednice*. Dostupno na: https://www.rosalux.rs/sites/default/files/publications/Obrazovanje_do_politizacije_romske_zajednice.pdf

Uredba o merama socijalne uključenosti korisnika novčane socijalne pomoći uvedena je 24. oktobra 2014. godine i njom se obavezuju korisnici ovog vida socijalne pomoći da obavaljaju *društveno koristan* rad i volontiraju na javnim radovima, svaki put kada bi im centri za socijalni rad to naložili, pod pretnjom gubitka socijalne pomoći. Primenom ovog navodnog vida socijalnog uključivanja korisnika pogodeni su najmarginalizovaniji delovi društva, a ponajviše romska manjina. I pored obavljanja poslova za mesečni iznos socijalne pomoći, koji je daleko ispod minimalne cene rada, opravdanja za uvođenje ove uredbe pratila je i kampanja kriminalizacije korisnika, koji su označavani kao društveni paraziti. Efekti primene ove uredbe malo su poznati, jer centri za socijalni rad uglavnom ne vode nikakvu evidenciju. Iskustvo je do sada pozkalao da se korisnici uglavnom angažuju na poslovima čišćenja ulica, grobalja i za obavljanje građevinskih radova, dok ne postoji podaci o tome da li je uopšte neko od korisnika do sada pronašao stalno zaposlenje.

INKLUZIJA SOCIJALNOM REPRESIJOM

Posmatrajući političku situaciju u Srbiji u proteklih par godina, kao i odluke zakonodavne, izvršne pa i sudske vlasti, možemo slobodno zaključiti da državni aparat ne radi u korist opštег dobra i da pri donošenju odluka ne vodi računa o svim delovima društva i o svakom ponaosob, već da je interes privilegovanih i vladajućih struktura bez sumnje presudan. Ova tendencija se javila mnogo ranije, već od kraja osamdesetih godina, odnosno od početka procesa restauracije kapitalizma na prostoru bivše Jugoslavije,¹ dok danas već živimo u društvu ogromnih narastajućih nejednakosti, siromaštva i socijalne isključenosti. Upravo u ovakvim društvenim okolnostima odvija se proces inkvizicije Roma i Romkinja u Srbiji.

Socijalni i političko-ekonomski kontekst, u kojem se želi postići jednakost romskog i neromskog stanovništva, isključen je kako iz zvaničnih institucionalnih okvira inkvizicije tako i iz sada već neslavno okončanog multinacionalnog projekta *Dekade za uključivanje Roma 2005-2015.* i njegovog nastavka nešto promenjenog naslova – *Integracija Roma*

1 Više o ovoj temi vidi u: Vesić, Darko, Baković Jadžić, Miloš, Vukša, Tanja i Simović, Vladimir (2015) (ur.), *Bilans stanja – doprinos analizi restauracije kapitalizma u Srbiji*, Centar za politike emancipacije, Beograd. Dostupno na: <http://pe.org.rs/wp-content/uploads/2015/11/Bilans-stanja-CPE-2015.pdf>

2020. Ovo je i razlog zbog kojeg, nakon više od jedne decenije, ovi projekti i nacionalna strategija inkluzije ne daju nikakve značajne rezultate.

Taj socijalni i političko-ekonomski kontekst u Srbiji pre svega karakterišu: velika nezaposlenost, smanjivanje obima dostupnosti javnih servisa kao što su zdravstvo, školstvo i socijalna zaštita, te siromaštvo, koje u najvećoj meri pogađa već najsiromašnije slojeve stanovništva, gde nesumnjivo spada većina Roma i Romkinja u Srbiji. U prilog ovoj tvrdnji govori i činjenica da prema zvaničnim podacima u romskim naseljima čak 49% domaćinstava prima novčanu socijalnu pomoć, a ova brojka ne ubraja mnoge koji nemaju dovoljno informacija o mogućnosti ostvarivanja ovog prava. To ipak nije sprečilo vladajuću koaliciju da 2014. godine doneše Uredbu o mera- ma socijalne uključenosti korisnika novčane socijalne pomoći,² čija je namera, kako tvrde, da siromašnim i diskriminisanim građanima, koji se nalaze na margini društva, socijalnim uključivanjem omogući povratak u ekonomski, kulturni, politički i društveni život. Ova uredba podrazumeva zaključivanje sporazuma između centra za socijalni rad i korisnika socijalne pomoći, čime se predviđa mogućnost da socijalna pomoć bude umanjena ili da pravo na ovu pomoć bude ukinuto ukoliko se obaveze iz sporazuma neopravdano ne izvrše. Ove obaveze nisu čak ni jasno definisane, jedino su jasne obaveze koje se odnosi na društveno koristan rad, volontiranje i javne radeve korisnika socijalne pomoći.³

Ustav Republike Srbije jasno kaže da se socijalna pomoć pruža prema načelima socijalne pravde, humanizma, poštovanja ljudskog

2 Uredba o mera- ma socijalne uključenosti korisnika novčane socijalne pomoći dostupna na: <http://www.mnrzs.gov.rs/aktuelno/uredba-o-merama-socijalne-ukljucenosti-korisnika-novcane-pomoci.html>

3 Mandić, Sofija (oktobar 2014.), *Rad oslobada*, Peščanik. Dostupno na: <http://pescanik.net/rad-oslobadja/>

dostojanstva i izričito zabranjuje prinudni rad. Pored Ustava, prinudni rad zabranjen je i brojnim međunarodnim aktima. Konvencijom br. 105⁴ *Medunarodne organizacije rada* izričito se, između ostalog, zabranjuje prinudni rad kao metod mobilisanja i korišćenja rada radi postizanja ciljeva ekonomskog razvoja. Prinudnim radom narušavaju se prava i slobode ne samo iz oblasti radnog prava već i elementarna ljudska prava kao što su sloboda kretanja i odlučivanja.⁵ Uredbom o merama socijalne uključenosti korisnika novčane socijalne pomoći, pak, korisnici socijalne pomoći su prinuđeni da obavljaju poslove koji im se ponude po ceni znatno nižoj od minimalne cene rada i da svoj osnovni izvor egzistencije, koji obavljaju bez ugovora o radu, ostave po strani. Naravno, ovim se prenebregava i činjenica da većina najugroženijih Roma i Romkinja obavlja neformalne poslove - od sakupljanja sekundarnih sirovina i ulične prodaje starih stvari do teških fizičkih poslova - bez čega ne bi mogli da sakupe minimum za životnu egzistenciju bez obzira na socijalnu pomoć.

Prilikom donošenja brojnih sličnih odluka često se navodi da one vode ka socijalnoj pravdi, a visoki predstavnici Vlade ne propuštaju priliku da nam saopšte da smo svoju lenjost i očekivanje da budemo plaćeni bez rada preneli iz socijalizma, što ne pogoduje investitorskoj klimi i ekonomskom rastu. Iluzorno je pitati se da li je u ovom konkretnom slučaju, prilikom donošenja uredbe, motiv Vlade zaista bilo postizanje socijalne pravde... U ovom kontekstu je nemoguće govoriti o ljudskom dostojanstvu ukoliko se uzme u obzir da je osnovna

-
- 4 Konvencija 105 *Medunarodne organizacije rada* dostupna na: <http://www.jura.kg.ac.rs/index.php/sr/dokumenti/download-document.htm?gid=1091>
- 5 Jevtić, Marina. i Mišković, Miloljub (2011), *Zabrana prinudnog rada i savremeno ropsstvo*, Pravni fakultet univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 12. Dostupno na: <http://wp2008.ius.bg.ac.rs/klinika01/files/2012/12/Zabrana-prinudnog-rada-i-savremeno-ropsstvo-Marina-Jevtic-i-Miloljub-Miskovic.pdf>

svrha socijalne pomoći zadovoljenje osnovnih životnih potreba, a ne uslovljavanje korisnika pomoći prinudom.

Kada je reč o institucionalnom okviru inkluzije, on se odvija u okviru procesa evropskih integracija, te je u skladu s pregovaračkim poglavljem 23 i za njegovo sprovođenje je izrađena Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja 2016–2025⁶, kao i prateći akcioni plan⁷. Ova strategija targetira četiri najvažnije oblasti za život pojedinca: stanovanje, zapošljavanje, zdravstvo i socijalnu zaštitu, i želi propisanim merama poboljšati životne uslove Roma i Romkinja. Jasno je da je donošenje skandalozne Uredbe o merama socijalne uključenosti korisnika novčane socijalne pomoći kontradikcija u samoj politici inkluzije Roma i Romkinja, ali nažalost nije jedina.

Reforma pravosuđa koja se, kao i proces inkluzije, odvija unutar pregovaračkog poglavlja 23 pristupnih pregovora sa Evropskom unijom, donela je najsiromašnjim slojevima stanovništva još više nesigurnosti. Kako se navodi, cilj pravosudne reforme jeste poboljšanje kvaliteta, efikasnosti i dostupnosti pravde, kao i veća zaštita građana, ali i, najbitnije, „povoljna poslovna klima“.⁸ Pod argumentom efikasnosti, rasterećenja sudstva i države od brojnih troškova, u pravosudni sistem Srbije su najpre uvedeni privatni izvršitelji, a zatim i notari. Rečeno je da će uvođenje notara i sada već privatnih izvršitelja, kojima je zakon dao brojna sudska ovlašćenja i zove ih javnim, olakšati građanima ostvarivanje prava.

-
- 6 Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji 2016– 2025 dostupna na: <http://www.ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19980>
 - 7 Akcioni plan za sprovođenje Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Srbiji 2016–2025 dostupan na: <http://www.ljudskaprava.gov.rs/sr/press/saopstenja/vlada-usvojila-akcioni-plan-za-primenu-strategije-za-socijalno-uključivanje-roma-i>
 - 8 Baković Jadžić, Tamara (decembar 2014.), *Pravosude po meri elite*, Mašina. Dostupno na: <http://www.masina.rs/?p=683>

Međutim, ono što nije rečeno jeste da će ti troškovi kojih se država rasteretila na ovaj način biti preneti upravo na sâme građane, krajnje pravne korisnike. S obzirom na to da ovi reformski potezi nisu jasno i precizno uređeni, dodatno se ostavlja prostor za brojne zloupotrebe i malverzacije, čije će žrtve opet biti krajnji korisnici ovih usluga.⁹

Svakako nema sumnje u to da će novotarije reformista pravosuđa najviše pogoditi najsiromašnije. Oni kojima je pristup pravu i pravdi već skoro pa nemoguć, na ovaj način su opterećeni dodatnim troškovima i bez ikakve zaštite prepušteni teroru privatnih izvršitelja. Svedoci smo učestalih nasilnih prinudnih iseljenja porodica koje nisu u stanju da namiruju osnovne životne potrebe i zbog toga zapadaju u dužnička ropstva. Kao najsiromašniju i najmarginalizovaniju, posledice ove reforme nisu zaobišle ni romsku zajednicu. Učestali su već primeri u kojima privatni izvršitelji vrše odmazdu nad ljudima u romskim naseljima. Jedan od ovih primera jeste penzioner, stanovnik niškog naselja Crvena Zvezda, kojeg izvršitelji posete barem jednom u tri meseca. Kako se navodi u rešenju koje mu je uručeno, on nije redovno plaćao komunalne usluge, koje inače u ovom naselju uopšte nisu dostupne. Pored obraćanja brojnim državnim institucijama, poverenici za zaštitu ravnopravnosti, te zaštitniku građana, on i dalje ima pravo samo na 50% od svoje penzije.¹⁰ Imajući ovo u vidu, postavlja se pitanje da li je posredi neka greška ili je pak ovaj penzioner iz nekih nejasnih razloga zaslužio da bude kažnjen da posluži kao primer ostalima?

Nažalost, ovakvih primera je sve više. Pod izgovorom vlasti da se sve čini u cilju pristupa Evropskoj Uniji i poboljšanju socijalnog

9 Rakić-Vodinelić, Vesna (septembar 2014.), *Reformisanje pravosuda notarijatom: ne meri, seci odmah i to sekirom*, dostupno na: <http://pescanik.net/reformisanje-pravosuda-notarijatom-ne-meri-seci-odmah-i-to-sekirom>

10 Lično iskustvo autorke s terenskog rada u okviru saradnje sa Grupom za decu i mlađe „Indigo“.

i ekonomskog standarda, najugroženiji delovi stanovništva sve više trpe prinudu i odmazdu državnog represivnog aparata, dok sva socijalna prava gube, uprkos proglašenim vrednostima vladavine prava, ulogu zaštite osnovnih ljudskih prava i demokratije. Tako i sam institucionalni pristup inkluziji ostaje samo lepa reč na papiru koji romsku zajednicu tretira kao potpuno izolovanu od širih društvenih zbijanja. Ovo naravno ne znači da u potpunosti trebamo da odustanemo od inkluzije i odložimo je za neka bolja vremena socijalne države, već da moramo raditi na jačanju političke participacije cele romske zajednice, a ne samo njenih privilegovanih predstavnika, unutar širih društvenih borbi za humanije i pravednije društvo. Zajednička obrana od prinudnih naplata dugova i iseljenja dobra je polazna tačka za takvu jednu borbu.

Tekst je prvi put objavljen 2017. godine u publikaciji *Obrazovanjem do politizacije romske zajednice vol.2* Dostupno na: http://www.frs.org.rs/wp-content/uploads/2018/02/FRS_Obrazovanjem_do_politizacije_romske_zajednice_2017.pdf

Afirmativne mere u obrazovanju, sprovode se u Republici Srbiji sporadično još od 2003. godine. *Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i rasplitanja* 2009. godine zvanično su postale deo obrazovnog sistema Srbije, kada je reč o njihovoj primeni u srednjim školama. Takođe mere afirmativne akcije primenjuju se i pri upisu na visokoškolske ustanove. Za romsku manjinu, kao prepoznatu osetljivu grupu, njima se, između ostalog omogućava lakši upisi na željene obrazovne profile, ostvarivanje prava na smeštaj, hranu i stipendije, kao lakše sticanje prava na finansiranje visokoškolskog obrazovanja iz budžeta. Pedagoška asistencija je vid institucionalne podrške u srednjoškolskom obrazovanju koji je uveden kao deo mera afirmativne akcije. Često većinsko stanovništvo nema dovoljno informacija o funkcionisanju afirmativnih mera podrške najugroženijim grupama, pa na ove *pogodnosti* po najugroženije gleda kao na konkurentske.

PREKARNI POLOŽAJ PEDAGOŠKIH ASISTENATA

Pedagoška asistencija, kao servis podrške romskoj deci u obrazovanju u Srbiji, prošla je dugačak put: od projektnog angažovanja prve grupe romskih asistenata davne 1997. u okviru predškolskih grupa, preko romskih asistenata u nastavi 2002. angažovanih za rad u osnovnim školama (kada se ova mera, razvijajući se kroz niz obuka i kroz praktični rad sa decom u ustanovama, počela preciznije definisati u okviru obrazovnog sistema), pa sve do pedagoških asistenata čije je radno mesto zvanično institucionalizovano 2011. godine.¹

Kako je obrazovanje od samog početka *Dekade inkluzije Roma* posmatrano kao ključni faktor za poboljšanje sveukupnog položaja romske zajednice u Srbiji, nekada romski a danas pedagoški asistenti preuzeli su veoma značajnu ulogu u tom procesu, kao nosioci značajnih društvenih promena. Razvijanje modela inkluzivne kulture i inkluzivnih praksi, pre svega unutar obrazovnih, ali i u okviru socijalnih i zdravstvenih ustanova, smanjenje ranog osipanja romske dece iz obrazovnog sistema, povećanje dostupnosti i kvaliteta obrazovanja za

1 Unija sindikata prosvetnih radnika Srbije, (aprili 2011.), *Pedagoški asistenti*. Dostupno na: http://www.unijasprs.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=15747

svu decu, podsticanje razumevanja različitosti i ukazivanje na značaj sprečavanja segregacije i diskriminacije, te povećanje školskog uspeha i većeg obuhvata romske dece ne bi se moglo zamisliti bez aktivne uloge pedagoških asistenata koji deluju deceniju unazad. Sumirajući rezultate o kojima govore neka od istraživanja,² pedagoške asistente od samog uvođenja u obrazovni sistem možemo okarakterisati kao noseće stubove socijalne inkluzije romske zajednice u Srbiji.

Međutim, iako ih različiti, međusobno uvezani sistemi (sistem socijalne zaštite, obrazovni sistem, zdravstveni sistem) prepoznaju kao važne činioce nastalih promena kada je obrazovni i socijalni status romske zajednice u pitanju, sâm radni položaj pedagoških asistenata je do današnjeg dana ostao prekaran.

Okvir delovanja pedagoških asistenata regulisan je Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja³ i Pravilnikom o programu obuke za pedagoškog asistenta,⁴ koji jasno pokazuju da je pedagoška asistencija u okviru obrazovnog sistema prepoznata kao privremena mera u skladu sa konkretnim potrebama obrazovne ustanove. Radno mesto pedagoškog asistenta okarakterisano je kao mesto spoljnog saradnika i u tom smislu podrazumeva zasnivanje radnog odnosa na određeno vreme, bez mogućnosti dobijanja ugovora na neodređeno vreme. Zakonski okvir ostavlja mogućnost ustanovi, odnosno direktoru škole ili predškolske ustanove, da ugovor pedagoškom asistentu obnavlja iz godine u godinu, ponekad i periodično na mesec dana,

-
- 2 Stojanović, Jadranka (2010) (ur.), *Indikatori jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome*, Beograd Fondacija za otvoreno društvo. Videti i: Duvnjak, Nikola (2010) (ur.), *Pedagoški asistenti i asistentkinje kao nosioci promena*, Beograd, Misija OEBS u Srbiji.
 - 3 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja dostupan na: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html
 - 4 Pravilnik o programu obuke za pedagoškog asistenta dostupan na: <http://www.mreza-inkluzija.org/resursi/category/3-pravilnici>

ili da, ukoliko proceni da više ne postoje potrebe za angažovanjem pedagoškog asistenta, ne raspisće konkurs za sledeću školsku godinu. Ovo pokazuje da se pedagoški asistent nalazi u veoma podređenom položaju ukoliko direktor ili stručna služba ustanove ne prepoznaju njegovu ulogu i značaj na pravi način.

Opis posla pedagoških asistenata je veoma široko definisan i nije retkost da u praksi dolazi do iskorišćavanja pedagoških asistenata kao administrativnog i pomoćnog osoblja za obavljanje najrazličitijih poslova u školi, odnosno u predškolskoj ustanovi. Takvi poslovi najčešće i nemaju dodirnih tačaka sa obrazovno-vaspitnim radom. Zarada koju asistenti dobijaju obračunava se prema koeficijentu 11,15 u skladu sa obaveznim stepenom stručne spreme, ne uvažavajući pritom stvarni stepen stručne spreme zaposlenog, što direktno znači zaradu koja ne prelazi 27.000 dinara u neto iznosu - nešto malo više od minimalne cene rada. Ono što takođe ukazuje na to da je rad pedagoških asistenata kontinuirano prekaran jeste činjenica da su od samog početka pedagoški, odnosno nekada romski, asistenti bili projektno angažovani, što je i sada slučaj u pojedinim školskim ustanovama.⁵ Inače, finansiranje pedagoških asistenata zaposlenih u predškolskim ustanovama direktno zavisi od opredeljenosti jedinica lokalnih samouprava da izdvajaju sredstva, što dovodi do diskontinuiteta u angažovanju, najčešće na početku školske godine kada pedagoški asistenti rade bez nadoknade kako bi stekli mogućnost da im ugovor bude produžen, odnosno obnovljen.

Delokrug rada pedagoškog asistenta nije zakonski dovoljno regulisan i konkretizovan, što u praksi ostavlja širok prostor za definišanje njihove uloge u različitim segmentima pružanja podrške svim

5 Ovo se pre svega odnosi na angažovanje dodatnog broja pedagoških asistenata u predškolskim ustanovama, za kojima postoji realna potreba.

akterima uključenim u obrazovni proces. Na samom početku angažovanja, kada je ovakav servis podrške bio namenjen samo romskoj deci koja su se u skladu sa definisanim deprivilegovanim položajem našla u stanju potrebe za pojačanom obrazovnom podrškom, uloga asistenta u nastavi uticala je na proširivanje vidika u kontekstu tumačenja i primene obrazovne inkluzije, ne samo na romsku već na svu decu kojoj sistem garantuje jednaka prava na dostupno i kvalitetno obrazovanje.

Uloga pedagoškog asistenta se tada širi i na druge vidove podrške: podrazumeva direktni rad u nastavi, pružanje podrške u učenju, direktnu komunikaciju sa porodicom i zajednicom, saradnju sa stručnim službama predškolske ustanove ili osnovne škole, ali i sa drugim lokalnim akterima kao što su ustanove socijalne i zdravstvene zaštite, romskim koordinatorom, lokalnom samoupravom i, pre svega, sa civilnim sektorom. Problem nastaje samim time što pedagoški asistent postaje preopterećen u radu - usložnjavanjem rada i širenjem delokruga delovanja - čime se očigledno pokušava nadomestiti smanjeni obim socijalne zaštite, odnosno nedostatak usluga javnih servisa, te samim tim nedovoljnog broja socijalnih radnika i nedovoljne senzibilisanosti predstavnika drugih ustanova za rad sa romskom zajednicom.

Ovako široko postavljena uloga se zbog svoje kompleksnosti često svodi na površno rešavanje problema, jer se celokupan proces i sve ono što se tumači kao inkluzivno obrazovanje stavlja na odgovornost pedagoških asistenata. Sa stanovišta postignutih rezultata, boljeg obrazovnog statusa romske zajednice poslednjih godina, stvaranja ravnopravnije pozicije u okviru obrazovnog sistema i većih mogućnosti za dostupno i kvalitetno obrazovanje, približavanja i otvaranja obrazovnih ustanova romskim roditeljima i zajednici, svestrane podrške deci i porodicama, prevazilaženja konkretnih problema (uključujući jezičke i druge barijere u komunikaciji) - može se reći da pedagoški asistenti, u velikoj meri, odgovaraju na postavljene

izazove pružajući maksimalan doprinos poboljšanju sveukupnog položaja romske zajednice.

Uslov za angažovanje pedagoških asistenata je završeni uvodni modul obuke, jedan od predviđenih šest obaveznih modula (osnovnog i naprednog nivoa), kao i dva izborna modula definisana Pravilnikom o programu obuke za pedagoškog asistenta. Ovim je definisano da se lice osposobljava za samostalno obavljanje poslova pedagoškog asistenta. Međutim, u krugovima prosvetne zajednice pedagoški asistenti se često tretiraju kao *paraprofesija*, jer se smatra da ne poseduju odgovarajuće kvalifikacije i formalno obrazovanje za obavljanje određenih poslova u oblasti obrazovno-vaspitnog rada. Iako je diskvalifikacija ljudi bez visokog stepena stručne spreme potpuno protivrečna ideji inkluzivnog obrazovanja, te destimuliše pojedince da usavršavaju svoje veštine i znanja, nije redak slučaj da među pedagoškim asistentima postoji veliki broj pedagoga, sociologa i psihologa, čije se stećeno formalno obrazovanje čak ne vrednuje na pravi način.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja u velikoj meri ograničava delovanje pedagoških asistenata isključivo na rad sa romskom decom, iako je u praksi poznato da se rad pedagoškog asistenta odnosi na svu decu kojoj je dodatna obrazovna podrška potrebna. Ovo razilaženje zakonskih okvira delovanja i onoga što je neretko primer u praksi dovodi do toga da pedagoški asistenti često samoinicijativno posežu za različitim oblicima neformalnog učenja i profesionalnog usavršavanja kako bi odgovorili na postavljene izazove u radu, što dodatno opterećuje njihovo radno angažovanje (u smislu prekovremenog rada) u odnosu na predviđeni broj radnih sati, te uvodi dodatno angažovanje u civilnom sektoru, a poznato je da su obuke najčešće projektno finansirane. Uspešnost ovakvog modela učenja i sticanja dodatnih kompetencija u velikoj meri zavisi od razumevanja kolektiva u kom pedagoški asistent radi, što je blisko vezano i za razumevanje

sâmog koncepta socijalne inkluzije svih aktera u obrazovanju na koje je pedagoški asistent direktno upućen.

Radno-pravni položaj pedagoških asistenata u okviru obrazovnog sistema dodatno otežava nemogućnost da aktivno učestvuju u radu sindikata i da odlučuju kao ravnopravni članovi kolektiva. Ako se proces socijalne inkluzije posmatra jednostrano, onda će i uloga pedagoškog asistenta biti nesvrshodna i opterećena. Ali ako obrazovne ustanove razvijaju takve modele inkluzivnih praksi koje stvaraju podsticajno okruženje za razvijanje maksimalnih kapaciteta dece u skladu sa njihovim različitim potrebama i mogućnostima, pedagoški asistent će u skladu sa svojim razvijenim znanjima, kompetencijama i iskuštvom uspešno doprinositi sistemskom rešavanju postojećih problema u saradnji sa drugim akterima i službama obrazovnih, socijalnih i drugih nadležnih ustanova.

Sve ovo pokazuje da nije dovoljno promeniti stavove nastavnog i stručnog osoblja školskih ustanova i senzibilisati ih za rad sa osetljivim društvenim grupama, gde će oni videti pedagoške asistente kao relevantne partnere u ovom procesu pružanja podrške učenicima, već je potrebno raditi na promenama u obrazovnom sistemu generalno, kako bi se stvorio prostor za aktivno uključivanje i participaciju pedagoških asistenata u radu na svim poljima koji se tiču unapređenja nastavno-vaspitnog rada. Da bi se to postiglo, neophodno je ulagati u ceo sistem obrazovanja i obezbediti resurse koji će sveukupan sistem obrazovanja učiniti dostupnijim svima. A tendencije poslednjih godina govore nam suprotno. Godinama unazad svedočimo smanjivanju broja nastavnog osoblja i gašenju škola sa nedovoljnim brojem učenika, dok je smanjenje budžeta za zdravstvo i školstvo u 2018.⁶ jasna

6 Živić, Miona (decembar 2017.), *Vucković: Budžet razvojni, ali uz dosta "zapeta" i "ali"*, N1. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/a348939/Biznis/Vuckovic-Budzet-razvojni-ali-uz-dosta-zapeta-i-ali.html>

poruka Vlade da obrazovanje vidi kao privatnu stvar pojedinaca i da je u tom smislu ne zanimaju neravnopravni položaj i nejednake šanse za uspeh dece iz siromašnih porodica.

Široko postavljen zakonski okvir i neprecizno definisana uloga otvorila je ozbiljnu diskusiju u krugovima kreatora obrazovnih politika na nacionalnom nivou. Od 2015. godine aktivnu ulogu u za-stupanju prava pedagoških asistenata i zalaganju za donošenje novih zakonskih okvira, koji će jasnije odrediti ulogu pedagoških asistenata i sâmog servisa pedagoške asistencije u obrazovnom sistemu u okviru novog Pravilnika u skladu sa postojećim stanjem i mogućnostima, ima i strukovno udruženje *Asocijacija pedagoških asistenata Srbije*. Udruga-ženje broji više od 165 članova - pedagoških asistenata angažovanih u osnovnim školama i predškolskim ustanovama.

Kroz niz projektnih aktivnosti, *Asocijacija pedagoških asistenata Srbije* je u toku 2016. inicirala okupljanje i otvorenu diskusiju relevantnih aktera za sprovođenje obrazovne i socijalne inkluzije, kako na lokalnom tako i na nacionalnom nivou. Međutim, nasuprot pokrenutim inicijativama i težnjama da proces donošenja odluka ne bude jednosmeran, u poslednjih godinu dana stvorila se politička klima koja naslućuje donošenje novih rešenja za sveobuhvatniji servis pedagoške asistencije, namenjen širokoj grupi dece i učenika, gde će uloga pedagoških asistenata biti neizvesna.

Uloga strukovnih udruženja u procesu donošenja odluka od značaja za dalji razvoj koncepta pedagoške asistencije je ključna i kao takva mora uključiti sve relevantne aktere sprovođenja socijalne inklu-zije na različitim nivoima delovanja. Obezbeđivanje participativnog delovanja u ovom procesu, pružanjem stručnih i iskustvenih inputa, može se sprečiti da pedagoška asistencija postane duplirana uloga već postojećih službi i servisa namenjenih svoj deci, bez uvažavanja njihovih različitosti u smislu potreba i potencijala. Dosadašnji rezultati

pokazuju da se jedino uvezivanjem različitih sistema podrške i razvijanjem modela intersektorskog pristupa može kvalitetno pristupiti rešavanju izazova u okviru obrazovnog sistema. Iskustva u dosadašnjem radu, stečena znanja i kompetencije, kao i razvijene veštine za odgovaranje na veoma visoke izazove u radu sa društveno osetljivim grupama dece i učenika, svakako pedagoškim asistentima daju dovoljno kredibiliteta da sâmi odlučuju o svom položaju u okviru obrazovnog sistema, kao i da daju konstruktivne predloge.

Važno je da strukovno udruženje kao što je *Asocijacija pedagoških asistenata Srbije* u takvom konsultativnom procesu zauzme jasan stav o gorućem pitanju prekarnog položaja pedagoških asistenata, te da ukaže na konkretne posledice koje nastaju ovakvim tretiranjem servisa pedagoške asistencije u okviru obrazovnog sistema, a koje se pre svega odnose na: ugroženost radnog prava, nesigurnost, neravноправan položaj u odnosu na nastavno osoblje, preopterećenost i neadekvatno tumačenje pedagoške asistencije kao mehanizma obrazovne podrške koji se institucionalizuje kao najveća podrška romskoj zajednici ka većoj dostupnosti u obrazovanju. Ovakvo usko shvatanje pedagoške asistencije može biti direktno pogubno i po sâm koncept socijalne i obrazovne inkluzije, koja bi trebalo da otvara mogućnosti deci iz marginalizovanih grupa da imaju jednak pristup obrazovnom procesu.

U tom smislu, postavlja se pitanje da li obrazovni sistem, ovakav kakav je danas u Srbiji, izgrađen na temeljima reprodukcije i očuvanja postojećih klasnih odnosa u društvu, može zaista u svoj prilično skučen sistem integrisati zanimanje poput ovog i omogućiti jednaku dostupnost obrazovanja romskoj deci. S obzirom na prateće teškoće i nove tendencije isključivanja u obrazovanju, poput podsticanja koncepta dualnog obrazovanja u okviru zajednica koje su inače deprivirane, možda su ipak obrazovna inkluzija i njeni postignuti efekti dosegli svoje

granične vrednosti, a o suštinskom napretku u vidu istinskog poboljšanja kvaliteta života romske zajednice ne možemo ni govoriti.

Tekst je prvi put objavljen 2017. godine u publikaciji *Obrazovanjem do politizacije romske zajednice vol.2* Dostupno na: http://www.frs.org.rs/wp-content/uploads/2018/02/FRS_Obrazovanjem_do_politicacije_romske_zajednice_2017.pdf

Republički sindikat sakupljača sekundarnih sirovina, osnovan je 2011. godine u Nišu. Namera iza osnivanja ovog sindikata bila je legalizacija i uvođenje u redovne tokove rada sakupljača sekundarnih sirovina i ostvarivanje prava na zdravstveno i penziono osiguranje. Do danas ni jedna opština još uvek nije razvila lokalni plan za legalizaciju sakupljača, uprkos tome što Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja to predviđa. Rad sindikata otežan je činjenicom da nije tradicionalno organizovan sindikat s mogućnošću kolektivnog pregovaranja, no nastavlja da deluje i širi svoje lokalne odbore.

SAKUPLJAČI SEKUNDARNIH SIROVINA – PROGON UMESTO INKLUIZIJE

Alarmantna je situacija u kojoj se nalaze sakupljači sekundarnih sirovina. Prema nezvaničnim podacima Srpske asocijacije reciklera ambalažnog otpada, njih u Srbiji ima više od 30.000, od čega 70% pripada romskoj nacionalnoj manjini. Najteži i najniže društveno cenjeni poslovi su po pravilu rezervisani za romsku manjinu. Razlozi za to leže kako u kontinuiranoj kumulativnoj diskriminaciji s kojom je ova najveća evropska manjina suočena, tako i u narastajućem siromaštvu, nezaposlenosti i sve manjoj dostupnosti javnih servisa države, što osujećuje svaki pokušaj izlaska Roma i Romkinja iz začaranog kruga diskriminacije i siromaštva. Kada je reč o društveno veoma korisnom radu sakupljača sekundarnih sirovina, njihove uslove rada, (ne)sigurnost zaposlenja i nadnica diktira interes krupnog kapitala kojim se vrši eksploracijacija javnih dobara, komunalnih usluga i čitavog „tercijarnog sektora“.¹

1 Knežević, Vida (2012), *Neoliberálni pritisci u kulturi*, u: Vesić, Darko, Baković Jadžić, Miloš, Vukša, Tanja i Simović, Vladimir (2012) (ur.) U borbi za javno dobro – analize strategije i perspektive, Centar za politike emancipacije, Beograd, str. 98. Dostupno na: <http://pe.org.rs/wp-content/uploads/2013/01/U-borbi-za-javno-dobro-CPE-2012.pdf>

Uprkos činjenici da Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Srbiji 2016-2025 formalno prepoznaje sakupljače sekundarnih sirovina kao najugroženiju grupu čiji radno-pravni položaj treba legalizovati i pomoći, na terenu imamo sasvim drugu sliku: sliku progona.

Sredinom juna meseca 2017. godine, Javno komunalno preduzeće „Čistoća“ grada Novog Sada skloplilo je ugovor sa privatnim agencijama za obezbeđenje i na tenderu im dodelila sumu od skoro šest miliona dinara za poslove čuvanja gradskih kontejnera. Prema navodima uprave novosadskog javnog komunalnog preduzeća, ovo je odlučeno jer su gubici koje grad trpi zbog neformalnih sakupljača sekundarnih sirovina preveliki. Osim što, navodno, isključivo sakupljači prave ogromnu štetu na gradskim kontejnerima, oni ujedno gradu prave novčani gubitak jer uzimaju otpad iz kontejnera namenjenih za primarnu separaciju i prodaju ga privatnim reciklažnim firmama.² Iz izjave uprave gradske čistoće izostavljen je podatak da su u pilot programu primarne separacije kontejneri postavljeni samo u širem centru Novog Sada i da obuhvataju svega 15.000 domaćinstava u gradu od približno 300.000 stanovnika, kao i da pilot projekat ne uključuje sakupljanje ambalažnog otpada (PET ambalaže, metalnih gvozdenih i aluminijumskih limenki i staklenih boca). Ovi podaci dovoljno govore o tome da lokalni plan upravljanja otpadom i dugoročni planovi ulaganja u reciklažu u javnom vlasništvu ne postoje. Sa druge strane, 80% PET otpada koji se u Srbiji reciklira sakupe neformalni sakupljači, pri čemu individualni sakupljači koji svaki dan prikupljaju sekundarne sirovine, mesečno, u proseku, sakupe najviše 1 tonu PET otpada.³

2 Strika, Zoran (jun 2017.), *Novi Sad dobija čvare kontejnera, "Čistoća" ih plaća šest miliona*, Portal 021. Dostupno na: <http://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/165279/Novi-Sad-dobija-cuvare-kontejnera-Cistoca-ih-placa-sest-miliona.html>

3 Reciklaža i upravljanje otpadom (jun 2017.), *Sakupljači sekundarnih sirovina - problem ili efikasno rešenje?* Dostupno na: <http://reciklaza.biz/index.php/u-fokusu/item/242-sakupljadi-sekundarnih-sirovina-problem-ili-efikasno-resenje>

Prosečan životni vek ljudi koji rade kao sakupljači sekundarnih sirovina je 46 godina. Da bi sakupili dovoljnu količinu sekundarnih sirovina za dnevnu egzistenciju, prinuđeni su da dnevno rade u proseku po 11 sati, u svim vremenskim uslovima, bez odgovarajuće opreme i mehanizacije, bez formalnog zaposlenja i stabilnog izvora prihoda. Danas, prema nekim podacima, pojedinačni sakupljač u toku jedan-estočasovnog radnog vremena prikupi najviše 2000 dinara. Ilustracije radi, podaci Republičkog sindikata sakupljača sekundarnih sirovina iz 2010. navode da za 200 kilograma sakupljenog papira sakupljač dobija 500 dinara, za šta je potrebno prepešaćiti oko 19,7 kilometara.⁴

Nakon uvođenja privatnog obezbeđenja za čuvanje kontejnera gradskog komunalnog preduzeća, brojni sakupljači u Novom Sadu, osim što nisu mogli da priđu kontejneru i iz njega prikupe neophodne sekundarne sirovine, počeli su da dobijaju kazne u visini od pet do sedam hiljada dinara koje im je uručivala komunalna policija. Iako je veoma upitna legalnost ovih, za sakupljače, drakonskih kazni, jer je komunalna policija pisala kazne na osnovu prokazivanja od strane privatnog obezbeđenja koje po zakonu⁵ nema prava da legitimise građane, nakon neplaćenih kazni na desetine ljudi iz neformalnih romskih naselja u Novom Sadu dobilo je sudske opomene i pretnje kaznom zatvora.

Sasvim je razumljivo da pojedinačni sakupljač nije u mogućnosti da plati kaznu jer u lancu preprodaje sekundarnih sirovina dobija najmanju otkupnu cenu, dok, sa druge strane, privatne firme nemaju trošak rada. Nije redak ni slučaj da sâmo javno komunalno preduzeće

4 Saopštenje sindikata sakupljača sekundarnih sirovina (avgust 2010.). Dostupno na: <http://www.mc.rs/upload/documents/pdf/yurom.pdf>

5 Zakon o privatnom obezbeđenju je dostupan na: http://paragraf.rs/dnevne-vesti/120515/120515-zakon_o_privatnom_obezbedjenju.html

angažuje „na crno“ sakupljače na deponijama kako bi od celokupnog komunalnog otpada sortirali upotrebljive sirovine za dalju prodaju. Prema Zakonu o upravljanju otpadom i Zakonu o komunalnim delatnostima, sav otpad koji se nalazi u kontejnerima vlasništvo je komunalnog preduzeća, i u tom smislu prikupljanje sirovina iz kontejnera predstavlja krađu, ali ipak otkup sirovina od fizičkih lica nije zabranjen. To je jedan od razloga zbog kojih za sada nije moguće radno urediti pravni status sakupljača, ali i razlog zbog kojeg privatne firme ne moraju da zapošljavaju sakupljače.

Sa druge strane, Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u svojim operativnim merama ne prepoznaje aktivno zapošljavanje sakupljača sekundarnih sirovina, bilo u privatnim firmama ili, još bolje, u javnim komunalnim preduzećima, već samo legalizaciju statusa sakupljača i njihovu pojedinačnu registraciju i stimulaciju kao privatnih preduzetnika. Ukoliko uzmemo u obzir teško zarađen, neizvestan i veoma nizak prihod koji se prikuplja od sakupljanja sekundarnih sirovina, veoma slabu razvijenost reciklažne industrije i izostanak nacionalnog plana razvoja iste, te ukoliko ovome dodamo socijalnu depriviranost romskih zajedница, teško da će bilo ko biti spreman da rizikuje da registracijom izgubi neophodnu socijalnu pomoć ili, još gore, dođe u nemogućnost da otplaćuje poreska dugovanja državi.

Do sada se aktivnim merama zapošljavanja u okviru nacionalnog plana inkvizije Roma i Romkinja uglavnom insistiralo na merama samozapošljavanja, tj. stimulacije preduzetništva ili na subvencijama privatnim investitorima. U okviru programa samozapošljavanja uglavnom se dodeljivala cifra ne veća od 1500 evra: od kojih treba pokrenuti „sopstveni biznis“, platiti sve poreze i samodoprinose i uključiti se ravnopravno u tržišnu utakmicu. Iako zvaničnih podataka o broju opstalih biznisa osnovanih na ovaj način nema, glasovi iz romskih zajedница tvrde da je većina odustajala već posle par meseci

zbog nemogućnosti pokrivanja osnovnih troškova državi, a nije retkost i da čitave porodice pokušavaju da emigriraju u zemlje zapadne Evrope, upravo zbog dugova nagomilanih zaduživanjem u pokušaju samozapošljavanja.

Uprkos, veoma izvesno, slabom ishodu politika stimulacije samozapošljavanja, grad Novi Sad se u potpunosti oglušio o (apstraktni) predlog Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja da treba podsticati lokalne samouprave da urede pitanja upravljanja otpadom i izrade lokalne planove uključivanjem individualnih sakupljača sekundarnih sirovina u legalne tokove. Izdvajanje skoro šest miliona dinara privatnoj firmi za odmazdu nad sakupljačima, bez prethodne izrade plana upravljanja otpadom, a kamoli dugoročne vizije javne reciklažne industrije, predstavlja paradigmu današnje politike. Sasvim opravdano se možemo zapitati zašto taj novac nije uložen bilo u reciklažnu infrastrukturu, bilo u sve neophodne korake koji bi isli ka legalizaciji položaja sakupljača sekundarnih sirovina. Ili još bolje: zašto se taj novac ne bi uložio u javno komunalno preduzeće „Čistoća“ za razvoj javne reciklažne industrije koja bi sakupljače zaposnila direktno u preduzeću? Treba imati na umu da segregiranim, marginalizovanim i diskriminisanim romskim zajednicama stimulacija samozapošljavanja, a ponajpre u slučaju stimulacije isključivo pojedinačnih sakupljača sekundarnih sirovina, donosi tržišnu kompeticiju i unutar zajednica.⁶ Ovo smanjuje šanse za solidarno organizovanje, političku participaciju Roma i Romkinja u pitanjima koja se tiču kako direktno njihovog položaja, tako i širih društvenih pitanja, te na taj način ograničava reprodukciju zajednice na najniže društvene lestvice. Iako legalizacija položaja sakupljača jeste nešto što je za zajednicu od velike važnosti,

6 Većina najugroženijih Roma i Romkinja koji su prinuđeni da se bave sakupljanjem sekundarnih sirovina živi u segregiranim podstandardnim naseljima.

to je ipak samo jedan urgentni, minimalni korak ka smanjenju neizvesnosti života najugroženijih Roma i Romkinja, ali nikako ne predstavlja dugoročno rešenje za izlazak iz „kontejnera“ i mogućnost za ravноправno uključivanje u sve segmente društva.

Tekst je prvi put objavljen 2017. godine u publikaciji *Obrazovanjem do politizacije romske zajednice vol.2*. Dostupno na: http://www.frs.org.rs/wp-content/uploads/2018/02/FRS_Obrazovanjem_do_politizacije_romske_zajednice_2017.pdf

Sigurne zemlje porekla koncept je u migracijskom zakonodavstvu koji pretpostavlja nepostojanje progona određenih grupa u jednoj državi, te omogućava lakšu i ubrzenu proceduru obrade zahteva za azil i bržu deportaciju. Prema EU direktivi 2005/83/EC, sigurna zemlja porekla je zemlja u kojoj se može dokazati da postoji funkcionalni pravni sistem, te primena zakona unutar demokratskog sistema i takva politička situacija koja navedeno omogućava. Srbija je 2015. godine dospela na listu sigurnih zemalja porekla u Nemačkoj, nakon čega je na desetine hiljada Roma i Romkinja deportovano nazad u Srbiju. Trenutno ne postoji univerzalna EU lista sigurnih zemalja porekla, ali to jeste nešto što bi se moglo dogoditi u bližoj budućnosti.

SUMRAK READMISIJE U SRBIJI

Ratovi, potraga za minimumom životne egzistencije i represivni politički režimi su poslednjih decenija bitni razlozi za veliki talas migracija i raseljavanje ka evropskim državama. U slučaju zemalja zapadnog Balkana - zbog sveopšteg siromaštva, nedostatka perspektive i u potrazi za boljim životom - na hiljade ljudi je poslednjih godina napustilo svoje matične zemlje i krenulo put zapadne Evrope. Oni koji su bili korisni tržištu rada najrazvijenijih zemalja centra našli su svoje mesto, dok oni koji su se na ovaj put odlučili kako bi uspeli da obezbede golu egzistenciju ali nisu to uspeli u surovoj igri konkurenциje bivaju suočeni sa pretnjom deportacije. Na hiljade Roma i Romkinja, mahom društveno marginalizovanih, siromašnih, diskriminisanih i u potrazi za pukim preživljavanjem, deportovano je poslednjih godina nazad u Srbiju. Među njima su i oni koji su bežeći od ratova devedesetih ostali bez izbegličkog statusa. Život sa kojim se suočavaju povratnici i deportovana lica romske nacionalnosti svedoči o nezainteresovanosti kako domaćih vlasti, tako i vlasti EU da zaista učine napore za inkluzijom najveće evropske manjine.

U izbegličkim centrima i neformalnim romskim naseljima širom Srbije može se videti surova životna sudbina deportovanih Roma i Romkinja. Ta tužna realnost je posledica primenjivanja traljavo sačinjene

Strategije reintegracije povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji, nepostojanja funkcionalne službe nadležnih državnih institucija i manjkavih lokalnih planova, kao i odluka vlasti zemalja Evropske Unije koje su odlučile da ih deportuju. Prema podacima koje navodi Strategija, broj mogućih lica povratnika iz zemalja EU kreće se između sto i sto pedeset hiljada.¹

U Briselu je 2007. godine potpisana Sporazum o readmisiji lica koja nezakonito borave na teritoriji Evropske Unije. Nakon što je Narodna skupština Republike Srbije ratifikovala ovaj sporazum, on je stupio na snagu 1. januara 2008. Strategija reintegracije povratnika na osnovu Sporazuma o readmisiji usvojena je 2009. godine i ona definiše institucionalni okvir, mere, aktivnosti i glavne aktere održive reintegracije povratnika.

Na osnovu Sporazuma o readmisiji lica koja nezakonito borave na teritoriji zemalja članica EU, sve osobe koja nemaju trajno regulisan status, uglavnom izbeglice iz dva građanska rata na teritoriji bivše Jugoslavije, moraju se vratiti u Srbiju kao svoju zemlju porekla. Odluka o potpisivanju Sporazuma o readmisiji predstavlja meru kontrole ilegalnih migracija i uslov koji je Srbija morala da ispunii kako bi dospela na belu šengensku listu. Najveći broj povratnika po osnovu Sporazuma o readmisiji čine Romi i Romkinje koji su ili pobegli u zemlje zapadne Evrope u vreme ratova devedesetih ili su, suočeni sa konstantnom diskriminacijom i socijalnom deprivacijom u postsocijalističkom periodu, rešili da potraže minimum životne sigurnosti u bogatijim evropskim zemljama. Nakon više od decenije sprovodenja programa inkluzije Roma i Romkinja kojima se trebalo smanjiti jaz i socijalne razlike

1 Strategija reintegracije povratnika na osnovu Sporazuma o readmisiji dostupna na:
<http://atina.org.rs/sr/strategija-reintegracije-povratnika-po-osnovu-sporazuma-o-readmisiji>

između njihovih zajednica i opšte populacije, mnogi od njih i dalje migriraju, u bezizlaznoj situaciji, u zemlje zapadne Evrope.

Zbog rastućeg broja ljudi koji su svoje utočište potražili na teritoriji Nemačke, 2015. godine je nemačka vlada rešila, nizom restriktivnih mera u vidu dva „Paketa o azilu“, da pojača kontrolu svojih granica. Prvom merom je olakšana deportacija i suspendovana je praksa spajanja porodica za lica kojima je dodeljen status azila. Druga ključna mera je bila stavljanje Srbije, Makedonije, Kosova, Bosne i Hercegovine i Crne Gore na listu „sigurnih zemalja porekla“. Na ovaj korak se nemačka vlada odlučila neposredno nakon naširoko hvalienog „humanitarnog“ poteza, kada je usled momentalnog pružanja utočišta izbeglicama iz zemalja Azije i Afrike, pogodenih razaračućim posledicama rata, suspendovala Dabliński sporazum. Paralelno sa otvaranjem granica i „atmosferom dobrodošlice“ Nemačka je udvostručila broj deportacija sa tendencijom daljeg rasta.² Ova odluka je pravdana objašnjenjem nemačke vlade da se najveći broj zahteva za azil ne podnosi iz „adekvatnih“ razloga, te da lažni azilanti, u ovom slučaju balkanski Romi i Romkinje, samo opterećuju tržište rada i novac namenjen socijalnom osiguranju. Zbog svega ovoga broj deportovanih Roma i Romkinja u Srbiju danas se broji u hiljadama, uprkos diskriminaciji i ogromnoj socijalnoj depriviranosti romske manjine u zemlji, nerešenom stambenom pitanju, nedostupnosti obrazovnog i zdravstvenog sistema, socijalne zaštite i nemogućnosti zapošljavanja.

Još jedan od argumenata za stavljanje Srbije na listu sigurnih zemalja porekla je i to što naša zemlja formalno ima i institucionalni okvir

2 Christoph, Wenke, Baković Jadžić, Tamara i Jeremić, Vladan (2016) (ur.), *Nimalo sigurno. Kritika koncepta sigurnih zemalja porijekla*, Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Beograd, str. 5. Dostupno na: http://www.rosalux.rs/sites/default/files/publications/NIMALO_SIGURNO.pdf

inkluzije i pomoći povratnicima. Strategija reintegracije povratnika na osnovu Sporazuma o readmisiji usvojena je kao dokument koji će u prvi mah omogućiti da problemi sa kojim se lica vraćena (deportovana) u svoju zemlju, odnosno povratnici, suočavaju - postanu vidljivi. U spektru gomile nerešenih problema sa kojima se država suočava, Strategija treba da omogući osnovne uslove integracije u društvo, tj. da reši probleme neposedovanja ličnih dokumenata, nemogućnosti prijave prebivališta, nemanja stambenog prostora, nedostupnosti obrazovanja i nemogućnosti ostvarivanja prava na socijalno i zdravstveno osiguranje, te da na kraju krajeve pomogne povratnicima da se zaposle.

Nažalost, deportovana lica nailaze na brojne prepreke u svim poljima koje Strategija za reintegraciju povratnika treba da omogući. Prava koja poseduju povratnici neretko vrlo teško ostvaruju, što zbog neobaveštenosti o istim, što usled pravnih i administrativnih kontradikcija koje ih u velikom broju slučajeva ograničavaju. Dobar primer za teškoću i manjkavost procedure ostvarivanja tih prava je putni list koji bi za prvo vreme trebalo da bude dokument kojim će povratnici ostvariti pravo na medicinsku pomoć, socijalnu zaštitu, upis u škole itd. Iako Strategija predviđa da putni list važi najmanje tri meseca, za sada nije zabeležen ni jedan slučaj dužeg trajanja. Kako pokazuje praksa, to nije dovoljno vreme da povratnici pribave svu dokumentaciju neophodnu za dobijanje ličnih dokumenta, što zbog toga što moraju putovati diljem Srbije da bi pribavili potrebnu dokumentaciju, što zbog toga što neki od povratnika nemaju ni rešeno pitanje državljanstva, jer su iz zemlje otišli dok su bili državljeni SFRJ.³

3 Praxis (2012), *Pristup pravima i integracija povratnika po sporazumu o readmisiji - Analiza glavnih prepreka i problema*, Beograd. Dostupno na: https://www.praxis.org.rs/images/praxis_downloads/pristup%20pravima%20i%20integracija%20povratnika%20po%20sporazumu%20o%20readmisiji.pdf

Takođe, ne postoji dovoljan broj prihvatnih centara kojim bi se obezbedio adekvatan smeštaj povratnicima, a kamoli izbeglicama koje balkanskom rutom beže ka zemljama zapadne Evrope. Odličan primer za to je opština Bela Palanka, gde već četiri godine postoji prihvatni centar u koji se smeštaju povratnici, a koji je od nedavno postao i privremeni smeštaj za izbeglice koje prolaze balkanskom rutom. Iako je u prvi mah prihvatni centar trebalo da bude privremeni, gde bi povratnici trebalo da budu smešteni najviše četrnaest dana, neki od njih tu ostaju mesecima. Lociran u jednom starom, ruiniranom hotelu, prihvatni centar podseća na miks horor filma i filma čuvenog jugoslovenskog „crnog talasa“, čiji su akteri, na žalost, smešteni u ograđenu, sivu realnost. Romi i Romkinje smešteni u tom centru se, kako tvrde, ponekad ni sami međusobno ne razumeju, budući da dolaze odasvud. Uglavnom su tu smeštena lica deportovana iz Nemačke, Švajcarske i Austrije, ali ima ih i iz skandinavskih zemalja i zemalja Beneluksa. Skoro svi imaju problem jezičke barijere, budući da su odrastali i socijalizovali se u zemljama iz kojih su deportovani. Usled jezičke barijere se javlja problem u komunikaciji kako sa predstvincima institucija u pogledu administrativnih protokola, tako i unutar zajednice.

Elementarni uslovi za život su svedeni na minimum. Naime, u belopalančkom prihvatnom centru često nema tople vodu ili pak nema vode uopšte. Njih nekoliko je primorano da boravi u istoj malenoj i oronuloj sobi punoj vlage, obroci su oskudni, a neretko se dešava da nema električne energije. Novčana primanja ljudi smeštenih u prihvatnim centrima daleko su od dovoljnih za preživljavanje.⁴ Najtužnije od svega je to što se oni koji su tu smešteni smatraju srećnicima, jer zbog nepostojanja infrastrukturne pomoći deportovanim licima mnogi nakon deportacije završe u podstandardnim naseljima.

4 Iskustvo autorke sa terena.

Mnogi od njih ne znaju gde su im deca. Veliki broj njih odbija komunikaciju usled nepoverenja, koje je posledica višestruke diskriminacije koju proživljavaju u ovom malom mestu čiji meštani strance dočekuju sa nepoverenjem. Ovo dodatno stvara ksenofobičnu atmosferu kojom se otežava društvena integracija. Po rečima pojedinih povratnika, deci je teško da se snalaze u školi, a često ne odlaze u školu usled nedostatka novca za užinu i diskriminacije koju doživljavaju. Potrebno je napomenuti da je Bela Palanka mesto sa približno 12% „domaće“ romske populacije, po zvaničnim podacima poslednjeg popisa iz 2011. godine, i da čak i oni doživljavaju povratnike po readmisiji kao „konkurentni problem“, jer im se čini da lokalne vlasti obraćaju više pažnje na potrebe readmisanata.

Nije teško uočiti i nabrojati razloge zbog kojih se Srbija ne može smatrati sigurnom zemljom porekla. Činjenica je da Srbija još uvek nema dovoljno razvijen sistem institucionalne podrške manjinama, i pored „sprovedene“ Dekade inkluzije Roma (2005-2015), te da joj nedostaje finansijskih budžetskih sredstava namenjenih za rešavanje pitanja readmisije. Ovde se moraju uračunati i mere štednje koje sprovodi vlada Republike Srbije. Posmatrajući tok odvijanja pokušaja promena u pogledu inkluzije Roma i Romkinja, a zatim i rezultate, možemo zaključiti da u strukturalnom pogledu nisu postignuti ciljevi inkluzije. Sprovođenje inkluzije isključivo autsorsovanjem projektnih aktivnosti nevladinom sektoru, u pokušaju da se nadomeste nedostaci socijalne države, neće omogućiti realnu šansu romskim zajednicama da se uključe na jednakim osnovama u društvo.

Tekst je prvi put objavljen 2017. godine u publikaciji *Obrazovanjem do politizacije romske zajednice vol.2* Dostupno na: http://www.frs.org.rs/wp-content/uploads/2018/02/FRS_Obrazovanjem_do_politizacije_romske_zajednice_2017.pdf

Krivično delo omogućavanja zloupotrebe ostvarivanja prava azila u stranoj državi, (član 350a) uvedeno je izmenama i dopunama Krivičnog zakona 2012. godine. Namera zakonodavca je bila utiče na smanjenje broja zahteva za azil u zemljama EU, i to svima onima koji se pežorativno nazivaju *lažnim azilantima*. Ovo se dešavalo u jeku pretnji EU da će suspendovati bezvizni režim Srbiji. Ovo “novije” krivično delo čak je kritikovao i sud u Štutgartu navodeći da je toliko široko postavljeno, te da ne pogarda samo one koji organizuju prevoz, smeštaj i prelazak granice potencijalnih tražilaca azila (dakle onih koji možda to i nisu), nego da pogarda sve tražioce azila, podsećajući Srbiju da je ograničavanje kretanja i kriminalizacija napuštanja granica zemlje suprotna Ustavu Republike Srbije i Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima.

NAROD BEZ POLITIČKIH PROTIVNIKA

Svetski Dan Roma je za nama, kao i svake godine, svaka strana odigrala je korektno svoju ulogu. Zvaničnici balkanskih zemalja u procesu evropskih pristupnih pregovora nisu propustili da se obrate ge-toiziranom glasačkom telu, obećavajući bolji život i integraciju u sve segejne društva, te istaknu sistematske napore koje su pojedniačne države do sada uložile u deceniju integracije.¹ Od međunarodne zajednice, evropskih institucija i zvaničnika na vreme su pristigla saopštenja, u kojima podsećaju na neprocenjivu važnost kulturnog diverziteta, evropskih vrednosti jednakosti i garantovanja osnovnih ljudskih prava bez obzira na etničku ili bilo koju drugu identitetsku pripadnost, ape lujući na nacionalne države da moraju nastaviti napore za integraciju najveće evropske nacionalne manjine. Mediji su su obavili svoju društveno odgovornu dužnost po uobičajenim receptima: malo podataka o sveopštoj depriviranosti romskih zajednica širom Evrope, po koja paradigmatična lična ili porodična priča s neizvesnim krajem, par patetičnih fotografija musave, ali vesele romske dece iz neformalnih naselja i gotovo. Kad se zavesa spustila, a slatkorečive formalnosti i obećanja

1 N1 (aprili 2016.), Širom sveta se obeležava Svetski dan Roma. Dostupno na: <http://rs.n1info.com/a149940/Vesti/Vesti/Svetski-dan-Roma.html>;

ostale u prostoru negde između Balkana i Evropske Unije, napor i za inkluzijom najdiskriminisanije i najpotlačenije evropske manjinske zajednice vratili su se u regularno stanje. U postojećem političko – strateškom obliku na Balkanu oni su nemoguća misija. Za Evropsku Uniju napor i za inkluzijom Roma predstavljaju meru za suzbijanje dalje imigracije niskokvalifikovanog romskog stanovništva u razvijene zemlje Zapadne Evrope. Da stvar bude gora, čini se da će pitanja inkluzije romske populacije, u narednoj polovini decenije ostati u senci novih konkurenata u ovoj trci do dna, izbeglica iz Azije i Afrike.

Inkluzija sistemskom diskriminacijom

Čitavih dvanaest godina prošlo je od početka velike „Dekade inkluzije Roma 2005 - 2015“ a podaci koji se iznose na Svetski Dan Roma i Romkinja gotovo da se ne menjaju. Slika sistemske, strukturne diskriminacije na području čitave Evrope, nastavlja da opovrgava dosadašnju politiku pristupa inkluziji.² Neslavno završena Dekada inkluzije 2015. godine, nastavljena je u dva odvojena projekta. Ovog puta zasebni projekat *Integracija Roma 2020*,³ predstavlja okvir za inkluziju Roma i Romkinja u isključivo zemaljama Zapadnog Balkana i Turske, dok se pitanja inkluzije romske manjine u zemljama EU adresiraju u zasebnom *Evropskom okviru za nacionalne strategije integracije Roma do 2020*. Iako je politička poruka odvajanja projekata inkluzije jasna :

-
- 2 Dekada inkluzije Roma 2005-2015, zajednički je projekat Svetske Banke, Saveta Evrope, Instituta za otvoreno društvo i drugih organizacija za zaštitu ljudskih prava u kojem su se vlade evropskih zemalja s najvećim brojem romske populacije (Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Češka, Mađarska, Makedonija, Crna Gora, Rumunija, Srbija, Slovačka i Španija) obavezale da će eliminisati diskriminaciju i smanjiti društvene nejednakosti između romskog i neromskog stanovništva.
 - 3 Roma World (april 2016), *Integracije Roma 2020*. Dostupno na: <http://romaworld.rs/integracije-roma-2020/>

vlade zemalja u pristupnim pregovorima EU moraće da ulože više napora za poboljšanje položaja romskog naroda, to međutim nikako ne znači da je situacija u zemljama Balkana koje su već u EU bolja. Primera radi u Rumuniji, zemlji u kojoj prema zvaničnim procenama živi preko 600.000 Roma i Romkinja, 2012. godine skoro 90% njih živelo u uslovima ispod linije siromaštva.⁴ Zvanične vlasti Rumunije često su na meti kritika međunarodnih organizacija zbog nasilnih raseljavanja romskih naselja i primene policijske brutalnosti.⁵ U Rumuniji, kao i u svim perifernim državama Evrope, a prvenstveno na Balkanu, problemi Roma i Romkinja su gotovo identični: veliki procenat siromaštva, ograničen pristup obrazovanju, neadekvatni uslovi stanovanja, nemogućnost ostvarivanja zdravstvene zaštite, institucionalna diskriminacija i isključenost iz gotovo svih sfera društvenog života. Uzrok nespešnosti doadašnjih politika i strategija za inkluziju u balkanskim zemljama vrlo je jednostavno dijagnostikovati. Implementirani anti-diskriminacijski zakonski okviri, te pojedinačne nacionalne strategije inkluzije ne mogu nadomestiti nepostojanje socijalne države i njenih servisa kako bi romskoj populaciji omogućile kontinuitet sigurnosti života i šansu za izlazak iz začaranog kruga siromaštva i diskriminacije, sve i da ređing populističkih političkih elita Balkana tako nešto dozvoljava. Politike struktturnog prilagođavanja, koje se sprovode paralelno s procesom pristupanja EU drastično su osiromašile zemlje Zapadnog Balkana, smanjile pristup javnim servisima

-
- 4 European Union Agency for Fundamental Rights (2012), *The situation of Roma in 11 EU Member States - Survey results at a glance*. Dostupno na: <http://fra.europa.eu/en/publications/2012/situation-roma-11-eu-member-states-survey-results-glance>
 - 5 European Roma Rights Centre (april 2016.), *NGOS DEMAND GOVERNMENT ACTION TO STOP FORCED EVICTIONS OF ROMA IN ROMANIA*. Dostupno na: <http://www.errc.org/article/ngos-demand-government-action-to-stop-forced-evictions-of-roma-in-romania/4474>

privatizacijom, podigle cene hrane a smanjile cenu rada. U ovakvim uslovima, već marginalizovane zajednice, gotovo da nemaju nikakve šanse. Ovo je i razlog zašto veliki broj balkanskih Roma i Romkinja migrira ka bogatijim zemljama Zapadne Evrope u potrazi za minimu-mom životne izvesnosti.

Metode zaštite ljudskih prava

Sa druge strane, dok se u saopštenju povodom Svetskog Dana Roma, „zvanična Evropska Unija“ poput nekakvog jedinstvenog velikog Drugog vaspostavlja u političkom imaginarijumu, podsećajući nas na njene „fundamentalne vrednosti jednakosti i zaštitu osnovnih ljudskih prava“, njene najmoćnije države članice deportovale su u poslednjih nekoliko godina na desetine hiljada Roma i Romkinja nazad u njihove države porekla. Svaka pojedinačna država koristila je mehanizme svog migracijskog nacionalnog zakonodavstva kako bi ograničila ulazak u zemlju nepoželjnim „turistima na socijalnoj pomoći“. Recimo, u 2013. Francuska je deportovala ukupno 19.300 Roma i Romkinja, a od ovog broja njih 11.000 ima rumunsko državljanstvo. Uprkos tome što romska populacija iz Rumunije poseduje pasoš Evropske Unije, za ostanak u zemlji, duži od tri meseca neophodna im je radna i boravišna dozvola.

O nepostojanju jedinstvene migracijske politike Evropske Unije, a kamoli konsenzusa o zaštiti ljudskih prava, svedoči i primer Nemačke, koja je problem velikog broja potražilaca azila, pretežno

6 European Commision – Statement (april 2017.), *Statement by First Vice-President Frans Timmermans, and Commissioners Marianne Thyssen, Véra Jourová and Corina Crețu, ahead of International Roma day on Saturday 8 April 2017.* Dostupno na: http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-17-866_en.htm

Roma i Romkinja iz balkanskih zemalja rešila tako što je Srbiju, Crnu Groru, Kosovo, Albaniju, Bosnu i Hercegovinu i Makedoniju, označila kao „sigurne zemlje porekla“. Pod prepostavkom da ne postoji nikakv oblik progona u ovim zemljama, jer su formalne demokratije u procesu pristupanja EU, sa razvijenom politikom inkluzije, Nemačka je romskoj populaciji suspendovala osnovno, individualno pravo na azil.⁷ Kako bi ovakve restriktivne mere doobile na legitimnosti, sve ovo pratila je intenzivna dalja kriminalizacija romske populacije, koja je trbuhom za kruhom i bežeći od opšte nesigurnosti, pošla put Zapadne Evrope. U ovu igru uključili su se i poslušni zvaničnici balkanskih zemalja, perpetuirajući dobro poznate rasističke predrasude o Romima i Romkinjama. Po logici, što sigurnija zemlja to - bolja šansa za datum ulaska u EU, premijer Srbije Alkesandar Vučić rekao je 2015. godine u intervjuu za Zidovče cajtung da Romi nisu potražioci azila i da samo žele nemački novac, zaključujući da Srbija važi za sigurnu zemlju porekla, jer nema političkih protivnika Roma.⁸

Lažni azilanti, ekonomski migranti, Romi i Romkinje postali su tim još više, kada su dobili konkurente u mizeriji u naletu tzv. „izbegličke krize“. Nemačka je jasno stavila do znanja da je koncept sigurnih zemalja porekla uvela nakon što je suspendovala Dablinski sporazum kako bi propustila talas izbeglica s Bliskog Istoka u zemlju i time poslala jasnou poruku vlastima zemalja Zapadnog Balkana da je njihov napor za integracijom Roma i Romkinja, kakav-takav, dovoljan. Čak šta više,

-
- 7 Vidi više: Christoph, Wenke, Baković Jadžić, Tamara i Jeremić, Vladan (2016) (ur.), *Nimalo sigurno. Kritika koncepta sigurnih zemalja porijekla* Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, Beograd. Dostupno na: http://www.rosalux.rs/sites/default/files/publications/NIMALO_SIGURNO.pdf
- 8 Roščić, Dijana (jul 2015.), *Vučić: Romi su tradicionalno siromašni*, Deutsche Welle. Dostupno na: <http://www.dw.com/sr/vu%C4%8D%C4%87-romi-su-tradicionalno-siro-ma%C5%A1ni/a-18611554>

u naporima da igraju uloge čuvara *Tvrđave Evrope*, umesto inkluzije, periferne države u pristupnim pregovorima sprovode disciplinovanje romskih zajednica, od rasnog profilisanja na granicama, preko pretnji da će izgubiti socijalnu pomoć, do uvođenja krivičnog dela omogućavanja zloupotrebe ostvarivanja prava azila u stranoj državi.

U ovako postavljenom političkom okviru, teško da će ikada biti moguće govoriti o inkluziji Roma i Romkinja, naprotiv, Dokle god se pitanje siromaštva i diskriminacije romskih zajednica bude adresiralo odvojeno od šireg društvenog i socio-eokonomskog konteksta, možemo samo da očekujemo dalje prelivanje rasističkih sentimenata, na radost onih koji tvrde da se romski narod nikada ne može integrisati.

Tekst je prvi put objavljen juna 2017. godine na regionalnom portalu *Bilten*. Dostupan na: <http://www.bilten.org/?p=17971>

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

172(=214.58)(082)

ROMI između multikulturalizma i politike štednje / [autor i autorke
Ivan Radenković ... [et al.] ; urednica Tamara Baković Jadžić ; autori
fotografija Katarina Drajić, Marko Miletić, Matija Jovanović]. - Beograd :
Forum Roma Srbije, 2018 (Beograd : Standard 2). - 126 str. : ilustr. ; 21 cm

“Publikacija je nastala uz podršku Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe
kao deo projekta programa političke edukacije Foruma Roma Srbije za 2018.
godinu.” --> kolofon. - Tiraž 400. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-900647-0-0

1. Раденковић, Иван, 1977-2018 [автор]

а) Форум Рома Србије (Београд) - Зборници б) Роми - Дискриминација -
Србија - Зборници

COBISS.SR-ID 270290444

Uprkos nešto više od decenije sprovođenja programa inkluzije, šanse Roma i Romkinja da ostvare pravo na adekvatno stanovanje, obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu zaštitu i zapošljavanje su veoma male. I dok se logika i principi pristupa inkluziji ne menjaju, većina romskih zajednica ostaje isključena iz svih segmenata u društvu, kontinuirano progona i diskriminisana.